ePublishing
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Μνήμων

Τόμ. 19 (1997)

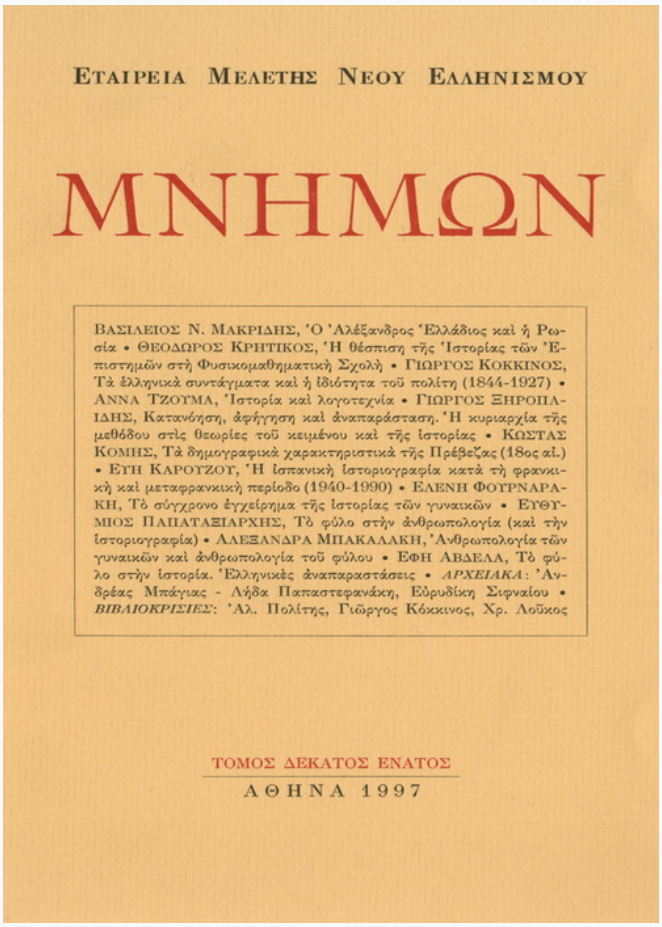
ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ν. ΜΑΚΡΙΔΗΣ, Ὁ Ἀλέξανδρος Ἑλλάδιος καὶ ἡ Ρωσία • ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΡΗΤΙΚΟΣ, Ἡ θέσπιση τῆς Ἱστορίας τῶν Ἐπιστημῶν στὴ Φυσικομαθηματικὴ Σχολὴ • ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ, Τὰ ἑλληνικὰ συντάγματα καὶ ἡ ἰδιότητα τοῦ πολίτη (1844-1927) • ΑΝΝΑ ΤΖΟΥΜΑ, Ἱστορία καὶ λογοτεχνία • ΓΙΩΡΓΟΣ ΞΗΡΟΠΑΙΔΗΣ, Κατανόηση, ἀφήγηση καὶ ἀναπαράσταση. Ἡ κυριαρχία τῆς μεθόδου στὶς θεωρίες τοῦ κειμένου καὶ τῆς ἱστορίας • ΚΩΣΤΑΣ ΚΟΜΗΣ, Τὰ δημογραφικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Πρέβεζας (18ος αἰ.) • ΕΥΗ ΚΑΡΟΥΖΟΥ, Ἡ ἱσπανικὴ ἱστοριογραφία κατὰ τὴ φρανκικὴ καὶ μεταφρανκικὴ περίοδο (1940-1990) • ΕΛΕΝΗ ΦΟΥΡΝΑΡΑΚΗ, Τὸ σύγχρονο ἐγχείρημα τῆς ἱστορίας τῶν γυναικῶν • ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΠΑΠΑΤΑΞΙΑΡΧΗΣ, Τὸ φύλο στὴν ἀνθρωπολογία (καὶ τὴν ἱστοριογραφία) • ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΜΠΑΚΑΛΑΚΗ, Ἀνθρωπολογία τῶν γυναικῶν καὶ ἀνθρωπολογία τοῦ φύλου • ΕΦΗ ΑΒΔΕΛΑ, Τὸ φύλο στὴν ἱστορία. Ἑλληνικὲς ἀναπαραστάσεις • *ΑΡΧΕΙΑΚΑ*: Ἀνδρέας Μπάγιας - Λήδα Παπαστεφανάκη, Εὐρυδίκη Σιφναίου • *ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ*: Ἀλ. Πολίτης, Γιῶργος Κόκκινος, Χρ. Λοῦκος

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΑΘΗΝΑ 1997

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΕΛΛΑΔΙΟΥ ΜΕ ΤΗ ΡΩΣΙΑ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ν. ΜΑΚΡΙΔΗΣ

doi: 10.12681/mnimon.287

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΑΚΡΙΔΗΣ Β. Ν. (1997). ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΕΛΛΑΔΙΟΥ ΜΕ ΤΗ ΡΩΣΙΑ. *Μνήμων*, *19*, 9–39. https://doi.org/10.12681/mnimon.287

https://epublishing.ekt.gr | **e-Εκδότης:** ΕΚΤ | **Πρόσβαση:** 20/01/2026 15:28:48

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ν. ΜΑΚΡΙΔΗΣ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΕΛΛΑΔΙΟΥ ΜΕ ΤΗ ΡΩΣΙΑ

Ὁ Λαρισαῖος Ἀλέξανδρος Ἑλλάδιος (ca. 1686 - ;) ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν Ἑλλήνων λογίων τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰώνα, οἱ ὁποῖοι ἔζησαν τὸ μεγαλύτερο διάστημα τῆς ζωῆς τους ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Δυστυχῶς ὅμως οἱ γνώσεις μας γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση του εἶναι ἀκόμη ἀποσπασματικὲς καὶ ἐλλιπεῖς. Στὸ παρὸν μελέτημα θὰ ἀναφέρουμε ὁρισμένα στοιχεῖα εἰδικότερα γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Ἑλλαδίου μὲ τὴ Ρωσία, τὴν ἀναδυόμενη τότε δύναμη τῆς Ὀρθόδοξης Ἀνατολῆς.

Ἕνα ἀπὸ τὰ γεγονότα ποὺ σημάδεψαν χαρακτηριστικὰ τὴν περίοδο τῆς παραμονῆς τοῦ Ἑλλαδίου στὸ Altdorf μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1709 καὶ 1714[1], ἦταν καὶ ἡ συνάντησή του μὲ τὸν Τσάρο τῆς Ρωσίας Πέτρο Α' τὸν Μέγα (1672-1725). Τὸ γεγονὸς αὐτὸ θὰ ἐπηρέαζε καὶ τὴ μετέπειτα ζωὴ τοῦ Ἑλλαδίου, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια. Ὁ Μ. Πέτρος τὸν δέχθηκε σὲ ἀκρόαση[2], ὅταν βρέθηκε τὸ 1712 στὴ φημισμένη λουτρόπολη Karlsbad (τὸ σημερινὸ Karlovy Vary) τῆς Βοημίας[3]. Ὁ Ἑλλάδιος μάλιστα φαίνεται ὅτι εἶχε ἐπιδιώξει τὸ ταξίδι αὐτό, χωρὶς νὰ ὑπολογίσει ἰδιαίτερα τὴν ἀπόσταση καὶ τὰ τυχὸν προβλήματα ἑνὸς τέτοιου ἐγχειρήματος[4]. Ἡ συνάντηση αὐτὴ ἔγινε βασικὰ στὸ πλαί-

---

1. Σχετικὰ μὲ τὴν περίοδο αὐτὴ τῆς ζωῆς του, βλ. τὴν ἀνακοίνωση τοῦ Dr. Ernst-Friedrich Schultheiß, «Alexander Helladios an der Universität Altdorf (1709-1714)» στὸ Διεθνὲς Συμπόσιο *Nürnberg und das Griechentum in Geschichte und Gegenwart* (Nürnberg, 17.-20. Mai 1996), ἡ ὁποία πρόκειται νὰ δημοσιευτεῖ στὰ πρακτικὰ τοῦ συμποσίου αὐτοῦ. Βλ. ἐπίσης Β. Ν. Μακρίδη, «Ἕνα ποιητικὸ κείμενο τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἑλλαδίου περὶ τῆς ψυχῆς τῶν ζώων», *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο* 32 (1997) 257-278.

2. A. Helladius, *Status praesens Ecclesiae Graecae* [...], [Altdorf] 1714, σ. 286-287: «Anno enim 1712 cum *Czariam Majestatem* Thermas Carolinas petiisse audirem» (Ἔμφαση στὸ πρωτότυπο).

3. Γιὰ τὴ λουτρόπολη αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, βλ. τὸ σχετικὸ ἐκτενὲς ἄρθρο «Carlsbad, Thermae Carolinae», στὸ J. H. Zedler, *Großes Vollständiges Universal-Lexikon* 5 (Halle/Leipzig 1733. Photomechanischer Nachdruck: Graz 1961) 856-879.

4. Helladius, *Status*, ὅ.π., σ. 287: «Animusque CLEMENTISSIMUM REGEM

σιο τῶν ἐπιδιωκομένων ἐπαφῶν τοῦ Ἑλλαδίου μὲ ἐπισήμους ρωσικοὺς κύκλους καὶ τῆς ὑπεράσπισης τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας στὴ Δύση. Δὲν εἶναι ἄλλωστε ἄσχετο τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἑλλάδιος ἀφιέρωσε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τὸ ἔργο του *Status praesens Ecclesiae Graecae* στὸν Μ. Πέτρο, τοῦ ὁποίου τὸ πορτραῖτο μαζὶ μ' ἕνα ἐπίγραμμα τοποθετήθηκαν στὴν ἀρχὴ τοῦ βιβλίου δίπλα στὸν τίτλο (βλ. τὴν εἰκόνα). Στὴ συνέχεια δὲ ὑπάρχει ἐκτενὴς δισέλιδη ἐγκωμιαστικὴ καὶ εὐχετικὴ ἀφιέρωση τοῦ ἔργου στὸν Μ. Πέτρο, ὅπου, μεταξὺ τῶν ἄλλων, τονίζεται ὁ ρόλος του στὴν ὑπεράσπιση τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ τῶν Ἑλλήνων[5].

Ὁρισμένες πληροφορίες γιὰ τὴ συνάντησή του μὲ τὸν Μ. Πέτρο δίνει ὁ Ἑλλάδιος στὴν ἐκτενῆ «Epistola dedicatoria» πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα (συνολικὰ 10 μὴ ἀριθμημένες σελίδες), ἡ ὁποία βρίσκεται μετὰ τὴν προαναφερθεῖσα ἀφιέρωση. Παρὰ τὶς ὑπερβολὲς στοὺς χαρακτηρισμούς του γιὰ τὸν Μ. Πέτρο, οἱ εἰδήσεις τοῦ Ἑλλαδίου δὲν στεροῦνται ἱστορικῆς βάσης. Συγκεκριμένα, ἀποκαλύπτουν ὅτι ὁ Ἑλλάδιος εἶχε σκοπὸ νὰ πλησιάσει τὴ ρωσικὴ αὐλὴ καὶ νὰ ζητήσει τὴν προστασία της, δεδομένου ὅτι εἶχε συναντήσει τὴν ἀρνητικὴ διάθεση τῶν Δυτικῶν γιὰ τὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ γιὰ διάφορες ἄλλες ἀπόψεις του. Ὁ Ἑλλάδιος ἀναφέρει ὅτι εἶχε παρουσιάσει τότε τὸ ἔργο του *Status* σὲ πρώτη μορφὴ καὶ ἡμιτελὲς στὸν Μ. Πέτρο καὶ εἶχε ζητήσει νὰ τοῦ τὸ ἀφιερώσει. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, ὁ Ἑλλάδιος ἤλπιζε νὰ θέσει τὸν ἑαυτό του καὶ τὸ ἔργο του ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ Μ. Πέτρου καὶ νὰ ἀμυνθεῖ καλύτερα ἐναντίον ὅσων ἐπρόκειτο νὰ τὸ(ν) πολεμήσουν ἀργότερα[6]. Προφανῶς ὁ Ἑλλάδιος ἐκτιμοῦσε ὅτι οἱ ἀπόψεις του στὸ ἔργο αὐτὸ θὰ δημιουργοῦσαν ποικίλες ἀρνητικὲς ἀντιδράσεις στὴ Δύση. Ἡ πρόβλεψή του αὐτὴ ἦταν ἀπόλυτα δικαιολογημένη,

---

videndi summo flagraret desiderio, nullis molestiis itineris absterritus relictis Musis Palaecomae, Thermas supra dictas petii».

5. Ἡ ἀφιέρωση αὐτὴ ἔχει ὡς ἀκολούθως: «Serenissimo ac Potentissimo Principi ac Domino PETRO ALEXIADI IMPERATORI ac Magno Duci Moscoviae nec non Totius Magnae Parvae et Albae Russiae Autocratori quin et Multarum Aliarum Orientalium Occidentalium ac Septentrionalium Provinciarum atque Regionum Antiquo Haeredi Regi atque Monarchae Invictissimo etc. etc. etc. Ecclesiae Orientalis Orthodoxae Graecorumque Defensori Ὑπερασπιστῇ ac Patri Clementissimo Indulgentissimo Salutem Prosperitatem ac Omnigenam Felicitatem!».

6. Helladius, *Status*, ὅ.π., χ.σ.: «Tendit jam ad MAIESTATIS TUAE SACRATISSIMAE pedes, IMPERATOR INDULGENTISSIME, tractatus de STATU ECCLESIAE GRAECAE, quem MAIESTATI TUAE, circa anni proximè praeterlapsi [= δηλαδὴ τὸ 1712, ἐφόσον δημοσίευσε τὸ ἔργο του τὸ 1714] initium, imperfectum adhuc et quasi in cunis vagientem, in thermis Carolinis, exhibueram, securitatem ac patrocinium tutelare MAIESTATIS TUAE REGIAE tum mihi, tum huic meae opellae humillima mente efflagitans, ut eo facilius adversariorum impetui atque injuriis resistere queam».

ΠΕΤΡΟϹ ΑΛΕΞΙΑΔΗϹ ΠΑϹΗϹ ΜΟϹΚΟΒΙΑϹ ΚΑΙ ΡΩϹϹΙΑϹ ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ.
Δέρκεό τοι θεοσι δέα Κοίφανον Ἄλκιμον ἀεὶ
Πέτρον Αλεξιάδην τε καὶ ἐν πολέμοισι μαχητὴν
Οὔφρεσι Βουλαῖς τ' οὔποτ' ὄπωπεν ὁμόιον ἄλλο
Ἐξ οὗ δ' ἠέλιος λάμπει καὶ κύκλασελήνης.

ὅπως φαίνεται καθαρὰ ἀπὸ τὴν ὀξεῖα κριτικὴ ποὺ τοῦ ἄσκησε λίγο ἀργότερα ὁ J. M. Gesner (1691-1761)[7]. Ὁ Ἑλλάδιος τόνισε ἐπανειλημμένα καὶ στὴν ἀφιέρωσή του αὐτὴ ὅτι ὁ Μ. Πέτρος ἦταν ὁ ἰσχυρότερος ὑπερασπιστὴς τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ πίστης τὴν ἐποχὴ ἐκείνη («SUMMO Ecclesiarum ac Fidei Graecanicae DEFENSORI [...] TUTOR, CUSTOS, PATRONUS ac EUERGETA Fidei ac Ecclesiae Graecorum»). Παράλληλα, ἀνέφερε συγκεκριμένα τὶς ποικίλες εὐεργεσίες τοῦ Μ. Πέτρου πρὸς τοὺς ὑποδούλους Ὀρθοδόξους, ὅπως τὴν οἰκονομική του βοήθεια γιὰ τὴν ἀνέγερση ναῶν, μοναστηριῶν καὶ ἱερατικῶν σχολῶν.

Ἰδιαίτερη ἐντύπωση ἔκανε ἐπίσης στὸν Ἑλλάδιο ἡ προσήνεια μὲ τὴν ὁποία τὸν εἶχε δεχθεῖ ὁ Μ. Πέτρος, ἀφοῦ, παρὰ τὸ ἀξίωμα καὶ τὶς ποικίλες ἀσχολίες του, τοῦ εἶχε ἐπιτρέψει νὰ κινεῖται ἄνετα στὸ στενό του περιβάλλον («tamen me privatum ac vilissimum hominem susceperit, et in sacrum conspectum prodire passa fuerit»). Ἡ διαμονὴ τοῦ Ἑλλαδίου στὸ Karlsbad διήρκεσε συνολικὰ δώδεκα μέρες («per illos duodecim dies, quibus in laudatis thermis versatus sum»). Ἔτσι, ὁ Ἑλλάδιος εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ παρατηρήσει πολλὰ καὶ διάφορα στὴν αὐλὴ τοῦ Μ. Πέτρου. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ τὸν ὁδήγησε νὰ ἐπαινέσει μὲ ὑπερβολικὰ κολακευτικὸ τρόπο τὰ προτερήματα τοῦ Ρώσσου Αὐτοκράτορα (π.χ. ὅτι συνένωνε στὸ πρόσωπό του ὅλες τὶς ἀρετὲς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων ἡγετῶν, τὶς ὁποῖες εἶχε περιγράψει ὁ Πλούταρχος, καὶ ὅτι ἡ ὅλη του ἀναστροφὴ ἐπιβεβαίωνε τὴ θεωρία τοῦ Πλάτωνα γιὰ τὴν ἰδανικὴ πολιτεία, στὴν ὁποία θὰ βασίλευαν οἱ φιλόσοφοι καὶ θὰ φιλοσοφοῦσαν οἱ βασιλεῖς). Ἐπιπλέον, ὁ Ἑλλάδιος ἀνέφερε ὅτι ὁ Μ. Πέτρος δὲν ἦταν μόνο κατακτητὴς καὶ ἱκανὸς στρατηλάτης, ὅπως ὁ Φίλιππος Β' καὶ ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος. Σὲ ἀντίθεση μ' αὐτούς, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχαν δείξει οὐσιαστικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἴδια τους τὴν πατρίδα, δηλαδὴ τὴ Μακεδονία, ὁ Μ. Πέτρος σὲ σύντομο διάστημα εἶχε φροντίσει παράλληλα καὶ γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς χώρας του σὲ πολλοὺς τομεῖς («verum et propriam PATRIAM tam brevi temporis spatio [...] ita omnigenis studiis, artibus liberalibus, inventis mechanicis adornavit, tot commerciorum augmentis illustravit, tot navibus, tot Civitatibus, Castellis, institutis militaribus ac justissimis legibus communivit»). Ἐπίσης, ὁ Ἑλλάδιος, λόγῳ τῆς στενότητας τοῦ χώρου, ἐπιφυλάχθηκε νὰ συνεχίσει τοὺς ἐπαίνους του πρὸς τὸν Μ. Πέτρο γιὰ τὸ πολυσχιδὲς ἔργο του σὲ κάποια καταλληλότερη εὐκαιρία καθὼς καὶ νὰ ἀναφερθεῖ στὶς

7. Βλ. «Observatio XXX. Joannis Matthiae Gesneri, De Eruditione Graecorum, qui hodie vivunt, contra Alexandrum Helladium, nat. Graecum», στὸ *Miscellanea Lipsiensia ad incrementum rei litterariae edita*, Tomus II, Lipsiae MDCCXVI, σ. 397-452 καὶ «Observatio L. M. Io. Matthiae Gesneri [...] παραλιπόμενα quaedam Observationis XXX. complexa», *ὅ.π.*, σ. 712-719.

πολλὲς εὐεργεσίες τοῦ Μ. Πέτρου πρὸς τὸ πρόσωπό του. Τέλος, ὁ Ἑλλάδιος ἐπανέλαβε ὅτι ἐπιθυμοῦσε νὰ θέσει τὸν ἑαυτό του καὶ τὸ ἔργο του ὑπὸ τὴν προστασία καὶ τὴν εὔνοια τοῦ Μ. Πέτρου μὲ σκοπὸ τὴν ὑπεράσπιση τῆς κοινῆς τους μητέρας («matrem communem»), δηλαδή, τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία σίγουρα θὰ συνέχιζε νὰ εὔχεται στὸν Θεὸ ὑπὲρ τοῦ Αὐτοκράτορα καὶ τοῦ βασιλείου του. Αὐτὸ δὲ ἀκριβῶς θὰ ἔκανε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἑλλάδιος ὡς «TUAE SACRAE IMPERATORIAE MAIESTATIS submississimus atque devotissimus servus».

Οἱ ἐγκωμιαστικὲς αὐτὲς κρίσεις τοῦ Ἑλλαδίου γιὰ τὸν Μ. Πέτρο, παρὰ τὸν ὑπερβολικό τους τόνο, δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήσσουν ἰδιαίτερα, γιατὶ ἐντάσσονται ὀργανικὰ στὸ κλῖμα τῆς ἐποχῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰώνα καὶ κατανοοῦνται σαφῶς στὸ γενικότερο πλαίσιο τῆς «ρωσικῆς προσδοκίας»[8] τῶν ὑποδούλων Ὀρθοδόξων, δηλαδή, τῆς ἐνδεχόμενης συμβολῆς τῆς Ρωσίας, τῆς χώρας τῶν ὁμοδόξων ἀδελφῶν, στὴν ἀποτίναξη τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας[9]. Βέβαια, εἶχαν προηγηθεῖ οἱ στενὲς σχέσεις τῶν Ἑλλήνων μὲ τὴ Ρωσία σὲ πολλὰ ἐπίπεδα καθόλη τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας[10], οἱ ὁποῖες εἶχαν ἐνταθεῖ πρὸς τὸ τέλος τοῦ 17ου αἰώνα (π.χ. μὲ τὴν ἵδρυση καὶ τὴ λειτουργία τῆς Σλαβοελληνο-λατινικῆς Ἀκαδημίας ἀπὸ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1685 στὴ Μόσχα ὑπὸ τὴ διεύθυνση τῶν ἀδελφῶν Ἰωαννικίου καὶ Σωφρονίου Λειχούδη[11]). Τὸ σημαντι-

8. Γιὰ τὴ «ρωσικὴ προσδοκία» γενικὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, βλ. P. Kitromilides, «War and Political Consciousness: Theoretical Implications of Eighteenth-Century Greek Historiography», στὸ G. E. Rothenberg - B. K. Király - P. F. Sugar (eds), *East Central European Society and War in the Pre-Revolutionary Eighteenth Century*, Boulder/New York 1982, κυρίως στὶς σ. 354-357. Τοῦ ἴδιου, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός. Οἱ πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς ἰδέες*, Ἀθήνα 1996, σ. 168-197.

9. Ἀναφορικὰ μὲ χρησμολογικὰ κείμενα, βλ. A. Argyriou, *Les exégèses grecques de l'Apocalypse à l'époque turque (1453-1821). Esquisse d'une histoire des courants idéologiques au sein du peuple grec asservi*, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 87-93, 720-721. Α. Στ. Καριώτογλου, *Ἡ περὶ τοῦ Ἰσλὰμ καὶ τῆς πτώσεως αὐτοῦ «ἑλληνικὴ χρησμολογικὴ γραμματεία» ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 16ου αἰ. μέχρι καὶ τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰ.*, Ἀθῆναι 1982, σ. 157-169, 193, 214, 375-382.

10. Βλ. ἐνδεικτικὰ B. L. Fonkich, *Grechesko-russkie kul'turnye sviazi v XV-XVII vv. (Grecheskie rukopisi v Rossii)*, Moskva 1977. G. Podskalsky, «Der Beitrag der Griechen zur geistigen Kultur Rußlands nach dem Fall Konstantinopels (1453-1821)», στὸ J. Chrysostomides (ed.), *Καθηγήτρια. Essays Presented to Joan Hussey for her 80th Birthday*, Camberley, Surrey 1988, σ. 527-543. Α. Ρογκόφ, «Οἱ ρωσοελληνικὲς πολιτιστικὲς σχέσεις ἀπὸ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 15ου ἕως τὸ 17ο αἰώνα», στὸ *Χίλια Χρόνια Ἑλληνισμοῦ - Ρωσίας. Hellas - Russia, One Thousand Years of Bonds*, Ἀθήνα 1994, σ. 125-137.

11. Ἀπὸ τὴν πιὸ πρόσφατη βιβλιογραφία γιὰ τὴν Ἀκαδημία αὐτή, βλ. E. E. Babaeva, «Ob uchebnykh posoviiakh v Akademii brat'ev Likhudov», *Cyrillomethodianum* 15-16 (1991/92) 93-111. D. A. Yalamas, «The Students of the Leichoudis Brothers at the Slavo-Graeco-Latin Academy of Moscow», *ὅ.π.*, 113-144.

κότερο γεγονὸς ὅμως τὴν ἐποχὴ τοῦ Μ. Πέτρου ἦταν ὅτι ἡ Ρωσία εἶχε μεταμορφωθεῖ ριζικὰ καὶ εἶχε ἐμφανιστεῖ σὲ εὐρωπαϊκὸ ἐπίπεδο ὡς πολὺ ὑπολογίσιμη δύναμη. Μετὰ δὲ τὴ νίκη τοῦ Μ. Πέτρου τὸ 1709 ἐπὶ τοῦ Καρόλου ΙΒ' τῆς Σουηδίας στὴν Poltava, οἱ ἐλπίδες γιὰ μελλοντικὴ ἀπελευθέρωση τῶν 'Ορθοδόξων αὐξήθηκαν σημαντικά. Μὲ ἀφορμὴ τὴ νίκη αὐτὴ ὁ 'Αναστάσιος Μιχαὴλ ὁ Ναουσαῖος ἐκφώνησε ἕναν πανηγυρικὸ λόγο στὴ Μόσχα τὴν ἡμέρα τῶν Χριστουγέννων τοῦ 1709, ὁ ὁποῖος τυπώθηκε τὸ 1710 στὸ Amsterdam μὲ τὸν τίτλο *Βασιλικὸν Θέατρον*[12]. 'Επίσης, τὸ 1711 ὁ Πέτρος Σκορδύλης συνέταξε μία διακήρυξη, καλώντας τοὺς Ἕλληνες νὰ ἐξεγερθοῦν κατὰ τῶν 'Οθωμανῶν. Τὸν 'Ιούνιο τοῦ 1711 ὁ ρωσικὸς στρατὸς ὑπὸ τὴν καθοδήγηση τοῦ Μ. Πέτρου εἰσῆλθε στὴ Μολδαβία καὶ ἔγινε δεκτὸς μὲ τιμὲς στὸ 'Ιάσιο. 'Η ἧττα ὅμως τῶν Ρώσων στὶς 11 'Ιουλίου τοῦ 1711 ἀπὸ τοὺς 'Οθωμανοὺς στὸ Stălineşti καὶ ἡ ἀπώλεια τῆς πρόσβασής τους στὸν Εὔξεινο Πόντο μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Pruth ἦταν σαφῶς γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἀπογοήτευσαν μὲν σὲ κάποιο βαθμὸ τοὺς ὑποδούλους 'Ορθοδόξους, ἀλλὰ δὲν ἔσβησαν τελείως τὶς ἐλπίδες τῆς τελικῆς τους ἀπελευθέρωσης μὲ τὴ βοήθεια τῆς Ρωσίας[13].

Ἔτσι, στὴν προαναφερθεῖσα ἀφιερωτική του ἐπιστολὴ ὁ 'Ελλάδιος ἀπέδωσε τὴν ἀνάδειξη τοῦ Μ. Πέτρου ὡς τοῦ μοναδικοῦ ἡγέτη τῆς Ρωσικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τὴν ἀνερχόμενη ἰσχύ της στὴ θεία πρόνοια μὲ σκοπὸ τὴν ὑπεράσπιση τῆς 'Ορθοδοξίας, ὅπως ὁ Θεὸς εἶχε ἐπιτρέψει προηγουμένως καὶ τὴν ἅλωση τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας («DEI permissu, Constantinopolis a Turcis occupata est»). Αὐτὸ ἄλλωστε φαινόταν καὶ ἀπὸ τὴν πολύπτυχη βοήθεια τοῦ Μ. Πέτρου πρὸς τοὺς 'Ορθοδόξους στὴν 'Οθωμανικὴ Αὐτοκρατορία. 'Ο 'Ελλάδιος γνώριζε προφανῶς τὶς ποικίλες δωρεὲς τοῦ Μ. Πέτρου πρὸς τοὺς 'Ορθοδόξους. 'Υπάρχει μάλιστα ἡ μαρτυρία ὅτι Ρῶσοι πράκτορες περιφέρονταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη σε ἑλληνικὲς πόλεις τῆς 'Οθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ στὰ 'Επτάνησα, προσφέροντας πλούσια δῶρα τοῦ Μ. Πέτρου σὲ ἐκκλησίες καὶ σὲ μοναστήρια καὶ ἔχοντας μαζί τους ἕνα πορτραῖτο του μὲ τὴν ἐπιγραφὴ «Petrus Primus Russograecorum Monarcha»[14]. Γεγονὸς εἶναι ἐπίσης ὅτι ὁ

12. Βλ. V. Beneševič, «Anastasios Nausios», *Byzantinish-Neugriechische Jahrbücher* 10 (1932/34) 359.

13. Βλ. Α. Ε. Βακαλοπούλου, «'Ο Μέγας Πέτρος καὶ οἱ Ἕλληνες κατὰ τὰ τέλη τοῦ 17. καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 18. αἰ.», *'Επιστημονικὴ 'Επετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 11 (1971) κυρίως στὶς σ. 255-256. Γιὰ τὰ ἱστορικὰ αὐτὰ γεγονότα, βλ. ἐπίσης B. H. Sumner, *Peter the Great and the Ottoman Empire*, Oxford 1949, σ. 26-33. Τοῦ ἴδιου, *Peter the Great and the Emergence of Russia*, London 1950, σ. 32-98. A. E. Karathanassis, «Pierre le Grand et l'intelligentsia grecque (1685-1740)», στὸ *Les relations Gréco-Russes pendant la domination turque et la guerre d'indépendance grecque. Premier colloque organisé à Thessalonique (23-25 Septembre 1981)*, Thessaloniki 1983, σ. 43-52.

14. Βλ. Βακαλοπούλου, «'Ο Μέγας Πέτρος», *ὅ.π.*, 253.

Ἑλλάδιος δὲν ἦταν ὁ μόνος ποὺ εἶχε προβεῖ τότε σὲ τέτοιες ἐνέργειες ὑπὲρ τοῦ Μ. Πέτρου. Σ' αὐτὸν εἶχε ἀφιερώσει προηγουμένως καὶ ὁ Σεβαστὸς Κυμινήτης τὸ ἔργο του *Δογματικὴ διδασκαλία* (Βουκουρέστι 1703). Ἐπιπλέον, ἡ θετικότατη ἐκτίμηση πρὸς τὸν Μ. Πέτρο ἀποτελεῖ βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς γενικότερης βαλκανικῆς ἱστοριογραφίας τὸν 18ο αἰώνα[15]. Σημαντικὸ ἦταν ἐν προκειμένῳ τὸ ἔργο τοῦ λογίου ἱερέα Ἀντωνίου Κατηφόρου (Antonio Katiforo) *Vita di Pietro il Grande Imperador della Russia*, τὸ ὁποῖο κυκλοφόρησε γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Βενετία τὸ 1736, μεταφράστηκε σὲ διάφορες γλῶσσες[16] καὶ ἐπανεκδόθηκε πολλὲς φορές[17]. Ἀξιοσημείωτο ἦταν ἐπίσης καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἀθανασίου Σκιαδᾶ, *Γένος, ἦθος, κίνδυνοι, καὶ κατορθώματα Πέτρου τοῦ Πρώτου πατρὸς πατρίδος Αὐτοκράτορος πάσης Ρωσσίας* (Βενετία 1737)[18].

Πέραν τούτων, τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ἑλλαδίου γιὰ τὸν Μ. Πέτρο καὶ ἡ ἀφιέρωση σ' αὐτὸν τοῦ ἔργου του *Status* πιθανότατα προκλήθηκε καὶ ἀπὸ τὶς προσπάθειες τοῦ Ρώσσου ἡγέτη γιὰ διαχριστιανικὲς ἐπαφὲς καὶ τὴν ἕνωση τῶν Ἐκκλησιῶν. Εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ σχέσεις τοῦ Μ. Πέτρου μὲ τὴ Δύση δὲν περιορίστηκαν μόνο στὸ πολιτικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ ἐπίπεδο, ἀλλὰ ἐπεκτάθηκαν καὶ σὲ ἄλλους τομεῖς (π.χ. σὲ θρησκευτικοὺς διαλόγους[19]). Μὲ τὰ διατάγματα τοῦ 1689 καὶ τοῦ 1702 ὁ Μ. Πέτρος ἔδωσε ἀρχικὰ πλήρη θρησκευτικὴ ἐλευθερία στοὺς Οὐγενότους καὶ ἀργότερα σὲ ὅλους τοὺς ξένους ὑπηκόους τοῦ βασιλείου του[20]. Στὴ συνάντηση τοῦ Μ. Πέτρου μάλιστα μὲ τὸν Leibniz στὸ Torgau τὸ 1711, ὁ τελευταῖος τοῦ πρότεινε νὰ ἐργαστεῖ γιὰ τὴ σύγκληση μιᾶς Οἰκουμενικῆς Συνόδου μὲ σκοπὸ τὴν ἐπανένωση ὅλης τῆς Χριστιανοσύνης, κάτι ποὺ τελικὰ ὅμως δὲν πραγματοποιήθηκε[21]. Μία ἀνάλογη πρόταση ἔγινε στὸν Μ.

---

15. Βλ. P. Cernovodeanu, «Pierre le Grand dans l'historiographie roumaine et balkanique du XVIIIe siècle», *Revue des Études Sud-Est Européennes* 13 (1975) 77-95.

16. Μεταξὺ τῶν ἄλλων, στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Καγκελλάριο, *Βίος Πέτρου τοῦ Μεγάλου αὐτοκράτορος Ρουσσίας πατρὸς πατρίδος*, Τόμοι Α'-Β', Βενετία 1737.

17. Βλ. Cernovodeanu, «Pierre le Grand», *ὅ.π.*, 86-95 (κυρίως γιὰ τὴν ἀπήχησή του στὸν ρουμανικὸ χῶρο).

18. Γιὰ τὸν Σκιαδᾶ, βλ. A. E. Karathanassis, «Contribution à la connaissance de la vie et de l'oeuvre de deux Grecs de la diaspora: Athanasios Kondoïdis et Athanasios Skiadas (18e siècle)», *Balkan Studies* 19 (1978) κυρίως στὶς σ. 172-187.

19. Γιὰ μερικὰ στοιχεῖα, βλ. E. Benz, «Die russische Kirche und das abendländische Christentum», *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte* 1 (1948) κυρίως στὶς σ. 48-52.

20. Βλ. R. Stupperich, «Die kirchlichen Beziehungen zwischen West und Ost im Zeitalter Peters I», στὸ R. Peters (éd.), *Miscellanea Historiae Ecclesiasticae IV. Congrès de Moscou (Août 1970)*, Louvain 1972, κυρίως στὶς σ. 114-117.

21. Βλ. σχετικὰ W. Guerrier, *Leibniz in seinen Beziehungen zu Rußland und Peter dem Großen*, St. Petersburg/Leipzig 1873. F. X. Kiefl, *Der Friedensplan des Leibniz zur Wiedervereinigung der getrennten christlichen Kirchen, aus seinen Verhandlungen*

Πέτρο ἀπὸ τοὺς Ρωμαιοκαθολικοὺς καθηγητὲς τῆς Σορβόννης τὸ 1717, χωρὶς ὅμως πάλι νὰ ὑπάρξουν ἀποτελέσματα. Στὸ πλαίσιο τῶν διαχριστιανικῶν αὐτῶν ἐπαφῶν εἶναι ἀξιομνημόνευτες οἱ στενὲς σχέσεις τῶν Πιετιστῶν τῆς Halle, ὑπὸ τὴν πνευματικὴ καθοδήγηση τοῦ A. H. Francke (1663-1727) καὶ μὲ πρωτεργάτη τὸν H. W. Ludolf (1655-1712), μὲ τὴ Ρωσία[22]. Οἱ διαχριστιανικὲς αὐτὲς ἐπαφὲς καθὼς καὶ ἄλλες (π.χ. μὲ τοὺς Ἄγγλους Ἀνωμότους[23]) συνέβαλαν ἀρκετὰ στὴν προσέγγιση τῶν διαφορετικῶν χριστιανικῶν κόσμων σὲ Ἀνατολὴ καὶ Δύση[24]. Τὰ γεγονότα αὐτὰ πιθανῶς ἐπηρέασαν καὶ τὴ στάση τοῦ Ἑλλαδίου πρὸς τὸν Μ. Πέτρο, πολλῷ δὲ μᾶλλον καθ' ὅσον τὸ ἔργο του *Status* ἔθιγε πολλὰ ζητήματα τῶν τότε διαχριστιανικῶν σχέσεων στὸν γενικότερο εὐρωπαϊκὸ χῶρο καὶ ἀνταναχλοῦσε τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μὴ Ὀρθοδόξων (κυρίως Προτεσταντῶν) θεολόγων γιὰ τὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία. Ὁ Ἑλλάδιος μάλιστα εἶχε σχετιστεῖ προσωπικὰ μὲ τοὺς Πιετιστὲς τῆς Halle στὸ παρελθὸν καὶ εἶχε

---

mit dem Hofe Ludwigs XIV., Leopolds I. und Peters des Großen dargestellt, Paderborn 1903. Photomechanischer Nachdruck: Hildesheim/New York 1975, σ. LXXXVII-LXXXX. L. Richter, *Leibniz und sein Rußlandbild*, Berlin 1946. E. Benz, *Leibniz und Peter der Große. Der Beitrag Leibnizens zur russischen Kultur-, Religions- und Wirtschaftspolitik seiner Zeit*, Berlin 1947. Γιὰ τὸ σχέδιο αὐτὸ τοῦ Leibniz εἰδικά, βλ. E. Benz, «Leibniz und die Wiedervereinigung der christlichen Kirchen», *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte* 2 (1949/50) 97-113 (στὶς σ. 105-106 γιὰ τὶς ἐπαφές του μὲ τὸν Μ. Πέτρο).

22. Ἀπὸ τὴν πλουσιότατη σχετικὴ βιβλιογραφία, βλ. ἐνδεικτικὰ E. Benz, «A. H. Francke und die deutschen evangelischen Gemeinschaften in Rußland», στὸ E. Schubert (Hrsg.), *Auslandsdeutschtum und evangelische Kirche*, Jahrbuch 1936, München 1936, σ. 143-191. J. Salomies, *Der hallesche Pietismus in Rußland zur Zeit Peters des Großen*, Helsinki 1936. E. Winter, *Halle als Ausgangspunkt der deutschen Rußlandkunde im 18. Jahrhundert*, Berlin 1953. Τοῦ ἴδιου, *Die Pflege der west- und südslavischen Sprachen in Halle im 18. Jahrhundert*, Berlin 1954. J. Tetzner, *H. W. Ludolf und Rußland*, Berlin 1955. H. Goltz, «Ecclesia Universa. Bemerkungen über die Beziehungen H. W. Ludolfs zu Rußland und zu den orientalischen Kirchen (Ökumenische Beziehungen des August-Hermann-Francke-Kreises)», *Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe* 28 (1979), Heft 6, σ. 19-37. Βλ. καὶ τὰ πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου *Halle und Osteuropa. Zur europäischen Ausstrahlung des hallischen Pietismus*, hrsg. von J. Wallmann und U. Sträter (ὑπὸ ἔκδοση).

23. Βλ. S. Runciman, «The British Non-Jurors and the Russian Church», στὸ A. Blane - Th. E. Bird (eds), *The Ecumenical World of Orthodox Civilization. Russia and Orthodoxy: Volume III. Essays in Honor of Georges Florovsky*, The Hague/Paris 1974, σ. 155-161.

24. Γιὰ ὅλες αὐτὲς τὶς θρησκευτικὲς ἐπαφὲς καὶ τὶς ἐπιπτώσεις τους στὴ Ρωσία, βλ. συνοπτικὰ G. Hering, «Orthodoxie und Protestantismus», στὸ *XVI. Internationaler Byzantinistenkongreß. Wien, 4.-9. Oktober 1981. Akten I/2* (= *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 31/2), Wien 1981, κυρίως στὶς σ. 862-867.

ἔλθει σὲ σύγκρουση μαζί τους[25]. Πάντως, τὸ πρόβλημα τῆς συνάντησης Ὀρθοδοξίας καὶ Προτεσταντισμοῦ, ἰδίως δὲ τῶν ἐπιδράσεων τοῦ τελευταίου στὴ Ρωσία[26], εἶχε ἀπασχολήσει σημαντικὰ τὴν τότε θεολογικὴ σκέψη[27]. Τέλος, οἱ ἐκκλησιαστικὲς μεταρρυθμίσεις τοῦ Μ. Πέτρου[28] (π.χ. ἡ ἀντικατάσταση τοῦ ρωσικοῦ Πατριαρχείου ἀπὸ μία Σύνοδο ὑπὸ τὴ μορφὴ ἑνὸς collegium ἐπισκόπων τὸ 1721, ἡ ὁποία βρισκόταν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη ἑνὸς αὐτοκρατορικοῦ ἐπιτρόπου ἀπὸ τὸ 1722) καὶ ἡ συνεργασία του μὲ ἐπιφανεῖς κληρικοὺς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὴ Ρωσία, ὅπως μὲ τὸν Feofan Prokopovich (1681-1736), τοῦ ὁποίου τὸ σημαντικὸ ἔργο *Dukhovnyi Reglament* (=Ἐκκλησιαστικὸς κανονισμὸς) τυπώθηκε τὸ 1721[29], δείχνουν ὅτι τὰ θρησκευτικὰ θέματα, ἂν καὶ δὲν ἦταν πρω-

25. Γιὰ τὶς πολύπτυχες σχέσεις τῶν Πιετιστῶν τῆς Halle μὲ τὸν τότε ἑλληνικὸ χῶρο ἔχει φέρει στὸ φῶς πολύτιμο ἀρχειακὸ ὑλικὸ κυρίως ἀπὸ τὶς Franckesche Stiftungen ὁ Dr. Ulrich Moennig (Universität Hamburg). Βλ. ἐνδεικτικὰ τὸ ἄρθρο του «Die griechischen Studenten am Hallenser *Collegium orientale theologicum*», στὸ J. Wallmann - U. Sträter (Hrsg.), *Halle und Osteuropa. Zur europäischen Ausstrahlung des hallischen Pietismus* (ὑπὸ ἔκδοση).

26. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ γενικά, βλ. τὸ ἔργο *Pamiatniki k istorii protestanstva v Rossii*, Moskva 1883. Βλ. ἐπίσης W. Delius, *Der Protestantismus und die russisch-orthodoxe Kirche*, Berlin 1950. E. Amburger, *Geschichte des Protestantismus in Rußland*, Stuttgart 1961. E. Donnert, «Reformationsbewegung und Anfänge des Protestantismus in Rußland», στὸ *Weltwirkung der Reformation*, Bd. II., Berlin 1969, σ. 330-366.

27. Βλ. τὸ ἀντιπροτεσταντικὸ κείμενο *Kamen' Very* (= Πέτρα τῆς Πίστης) τοῦ ἀντιπάλου τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ Μ. Πέτρου καὶ ἀντιπροσώπου-διοικητοῦ τοῦ ρωσικοῦ Πατριαρχείου ἀπὸ τὸ 1700 μέχρι τὸ 1721, Μητροπολίτη Stefan Iavorskii (1658-1722), τὸ ὁποῖο συντάχθηκε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1713-1715, ἀλλὰ δημοσιεύτηκε τὸ 1728. Βλ. σχετικὰ L. Müller, *Die Kritik des Protestantismus in der russischen Theologie vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jg. 1951, Nr. 1, Wiesbaden 1951, σ. 68-82. C. Grau, «Aufklärung und orthodoxe Kirche in Rußland unter Peter I», στὸ H. Reinalter (Hrsg.), *Gesellschaft und Kultur Mittel-, Ost- und Südosteuropas im 18. und beginnenden 19. Jahrhundert. Festschrift für Erich Donnert zum 65. Geburtstag*, Frankfurt a.M. 1994, σ. 23-34. Γιὰ τὸν Iavorskii, βλ. ἐπίσης J. Šerech, «Stefan Yavorsky and the Conflict of Ideologies in the Age of Peter I», *The Slavonic and East European Review* 30 (1951/52) 40-62. J. Cracraft, *The Church Reform of Peter the Great*, London 1971, σ. 112-164.

28. Γιὰ τὸ σημαντικὸ αὐτὸ θέμα, βλ. μεταξὺ τῶν ἄλλων R. Stupperich, *Staatsgedanke und Religionspolitik Peters des Großen*, Königsberg/Berlin 1936. R. Wittram, «Peters des Großen Verhältnis zur Religion und Kirche», *Historische Zeitschrift* 173 (1952) 261-296. I. Smolitsch, *Geschichte der russischen Kirche 1700-1917*, Bd. I., Leiden 1964, σ. 57-132. Cracraft, *The Church Reform*, ὅ.π., passim. J. Oswalt, «Die inneren Reformen 1700-1725», στὸ K. Zernack (Hrsg.), *Handbuch der Geschichte Rußlands. Bd II. 1613-1856. Vom Randstaat zur Hegemonialmacht. I. Halbband*, Stuttgart 1986, κυρίως στὶς σ. 333-340.

29. Γιὰ τὸν Prokopovich, βλ. I. A. Chistovich, *Feofan Prokopovich i ego vremia*,

τεύοντα στὴν κλίμακα τῶν ἐνδιαφερόντων του, τὸν ἀπασχολοῦσαν σὲ σημαντικὸ βαθμό[30]. Τὰ παραπάνω γεγονότα ἔδωσαν ἴσως ἐπιπλέον κίνητρα στὸν Ἑλλάδιο νὰ προσεγγίσει τὸν Μ. Πέτρο καὶ νὰ τοῦ ἀφιερώσει τὸ *Status* του.

Πέραν τούτων, ἀξιοσημείωτο εἶναι ἐπίσης ὅτι ὁ Μ. Πέτρος ἔδειξε ἔντονο ἐνδιαφέρον καὶ ἔδωσε συγκεκριμένες σχετικὲς ἐντολὲς ἀπὸ τὸ 1712 γιὰ τὴ νεώτερη σλαβονικὴ μετάφραση τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἡ ὁποία θὰ ἦταν βελτιωμένη σὲ σχέση μὲ ἐκείνη τοῦ 1663. Παρότι τὸ 1724 ἡ ὅλη προσπάθεια εἶχε σχεδὸν ὁλοκληρωθεῖ, ἡ νέα μετάφραση δὲν δημοσιεύτηκε παρὰ τὸ 1751. Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ μεταφραστικοῦ αὐτοῦ ἐγχειρήματος, ὁ Μ. Πέτρος ἐνδιαφέρθηκε γιὰ ἀνάλογες μεταφράσεις στὸν Δυτικὸ χριστιανικὸ κόσμο. Μεταξὺ τῶν ἄλλων, τὸ 1712 ζήτησε ἀπὸ τὸν ἀπεσταλμένο του στὴ Χάγη Boris Kurakin νὰ τοῦ στείλει τὴν Ἁγία Γραφὴ (κυρίως τὴν Καινὴ Διαθήκη) στὰ ὁλλανδικὰ καὶ στὰ λατινικά. Τὸ 1716 ὁ Μ. Πέτρος κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπίσκεψής του στὴν Ὁλλανδία παρήγγειλε τὸ ὁλλανδικὸ κείμενο τῆς Καινῆς Διαθήκης μαζὶ μὲ λευκὲς σελίδες ἀντίστοιχα (Amsterdam 1717). Σ' αὐτὲς τυπώθηκε ἀργότερα, πιθανῶς τὸ 1718, τὸ σλαβονικὸ κείμενο. Ἡ μορφὴ αὐτὴ διατέθηκε στὸ ρωσικὸ κοινό, ἐνῶ τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ μὲ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη, ἡ ὁποία τυπώθηκε στὸ Amsterdam τὸ 1721 σὲ τέσσερα τμήματα[31]. Ἂς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι ὁ Μ. Πέτρος τὸ 1713 εἶχε συστήσει μία εἰδικὴ ἐπιτροπὴ γιὰ τὴ νέα σλαβονικὴ μετάφραση τῆς Βίβλου, τῆς ὁποίας λίγο ἀργότερα εἶχε γίνει μέλος καὶ ὁ Ἀναστάσιος Μιχαήλ. Πέραν τῆς κατάρτισής του στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ τῆς μεγάλης προσφορᾶς του στὸ μεταφραστικὸ καὶ ἐκδοτικὸ πρόγραμμα τῶν Πιετιστῶν τῆς Halle, ὁ Ἀναστάσιος εἶχε καὶ γνώσεις τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσας, τὶς ὁποῖες εἶχε ἀποκτήσει στὴν Halle κοντὰ στὸν J. H. Michaelis καὶ οἱ ὁποῖες χρειάζονταν ἀναμφίβολα γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ πρωτοτύπου κειμένου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης[32]. Δοθέντος λοιπὸν τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ Μ. Πέτρου γιὰ τὴ σλαβο-

---

St. Petersburg 1868. Ἀνατύπωση Nendeln, Liechtenstein 1966. Βλ. ἐπίσης H.-J. Härtel, *Byzantinisches Erbe und Orthodoxie bei Feofan Prokopovič*, Würzburg 1970. Cracraft *The Church Reform*, ὅ.π., σ. 1-62 καὶ passim. Τοῦ ἴδιου, «Feofan Prokopovich», στὸ J. G. Garrard (ed.), *The Eighteenth Century in Russia*, Oxford 1973, σ. 75-105.

30. Βλ. σχετικὰ Stupperich, «Die kirchlichen Beziehungen», *ὅ.π.*, 124-130. Βλ. ἐπίσης E. Donnert, *Peter der Große*, Wien/Köln/Graz 1989, σ. 155-166.

31. Βλ. L. R. Lewitter, «Peter the Great's Attitude Towards Religion: From Traditional Piety to Rational Theology», στὸ R. P. Bartlett - A. G. Cross - K. Rasmussen (eds), *Russia and the World of the Eighteenth Century*, Columbus, Ohio 1988, κυρίως στὶς σ. 68-70. M. A. Bobrik, «Izdanie Biblii 1717-1721 gg. na gollandskom i tserkobnoslavianskom iazykakh v kul'turno-iazykovoi situatsii petrovskogo vremeni v Rossii», *Cyrillomethodianum* 15-16 (1991/92) 145-158. Γιὰ τὶς μεταφράσεις τῆς Βίβλου στὴ Ρωσία γενικά, βλ. M. I. Rizhkii, *Istoriia perevodov Biblii v Rossii*, Novosibirsk 1978.

32. Βλ. Tetzner, *H. W. Ludolf*, ὅ.π., σ. 88.

νικὴ μετάφραση τῆς Ἁγίας Γραφῆς, δὲν εἶναι ἀπίθανο ἡ ἀφιέρωση τοῦ *Status* στὸν Μ. Πέτρο τὴν ἴδια ἀκριβῶς χρονικὴ περίοδο νὰ σχετιζόταν μὲ τὶς προσπάθειες αὐτὲς τοῦ Ρώσου μονάρχη[33]. Κάτι τέτοιο φαίνεται πολὺ πιθανὸ ἂν ἀναλογιστεῖ κανεὶς τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ἑλλαδίου γιὰ τὸ θέμα τῆς μετάφρασης τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὅπως αὐτὸ ἀποτυπώνεται στὸ *Status*, τὶς φιλικές του σχέσεις μὲ τὸν Ἀναστάσιο Μιχαὴλ καὶ τὴν κριτικὴ ποὺ ἄσκησε στὶς προσπάθειες τῶν Πιετιστῶν τῆς Halle[34], οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἐκδώσει μὲ τὴ φροντίδα τοῦ Λιβερίου Κολέττη μία βελτιωμένη ἀπόδοση τῆς Καινῆς Διαθήκης *«εἰς κοινὴν διάλεκτον»* (Halle: Waisenhaus 1710), βασιζόμενοι στὶς διορθώσεις ποὺ εἶχε ἐπιφέρει ὁ Ἀναστάσιος Μιχαὴλ γύρω στὰ 1704/1705 στὴν προηγούμενη προσπάθεια τοῦ Σεραφεὶμ τοῦ Μυτιληναίου (Λονδίνο 1703).

Πρέπει ἐπίσης νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι ἡ συνάντηση τοῦ Ἑλλαδίου μὲ τὸν Μ. Πέτρο στὸ Karlsbad κατέστη δυνατὴ μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ «MAJESTATIS SUAE Archiatrum Per-Illustrem Dominum *Arestkinum*, Dominum meum et Patronum Gratiosissimum», ὅπως τὸν ὀνομάζει χαρακτηριστικὰ ὁ ἴδιος ὁ Ἑλλάδιος[35]. Τὸ ὅλο κλῖμα στὸ Karlsbad δὲν ἦταν τὸ καλύτερο δυνατὸ γιὰ τὸν Ἑλλάδιο τότε. Ὁ προαναφερθεὶς Erskine τὸν πληροφόρησε ὅτι ὁ Μ. Πέτρος ἦταν ἀρκετὰ ἀπογοητευμένος ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες τὴν περίοδο ἐκείνη. Αἰτία ἦταν ἡ ἀγνωμοσύνη ποὺ εἶχε δείξει πρὸς τὸ πρόσωπό του ἕνας ἄλλος Ἕλληνας, ὁ ἱεροδιάκονος Σεραφεὶμ ὁ Μυτιληναῖος, ὁ ὁποῖος, παρὰ τὶς πολλαπλὲς εὐεργεσίες ποὺ εἶχε δεχθεῖ ἀπὸ τὸν Μ. Πέτρο, τὸν εἶχε ἐγκαταλείψει. Μάλιστα δὲ εἶχε προσληφθεῖ ὡς διερμηνέας ἀπὸ τὸν βασιλέα τῶν Σουηδῶν Κάρολο ΙΒ', ἀντίπαλο τοῦ Μ. Πέτρου, ὁ ὁποῖος βρισκόταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὸ Bender τῆς Μολδαβίας μετὰ τὴν ἧττα του στὴν Poltava τὸ 1709[36]. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ

33. Στὶς ἐνέργειες αὐτὲς τοῦ Μ. Πέτρου γενικὰ ἀναφέρθηκε ὁ Ἑλλάδιος καὶ στὸ *Status*, ὅ.π., σ. 140: «Idem jam Potentissimus Autocrator Moscorum conatur in suo Amplissimo regno efficere: ubi jam ante centum et quinquaginta fortassis annos et Typographiae fuere instructae et non solum Biblia verum et plurimi S. Patrum in propriam linguam translati editique exstiterunt, sed ante hunc prudentissimum Regem, non mimus plebs barbara fuit, quam aliae gentes, quae praeter lectionem biblicam nihil norunt boni».

34. Βλ. *ὅ.π.*, σ. 322-371.

35. *Ὅ.π.*, σ. 287 (Ἔμφαση στὸ πρωτότυπο).

36. *Ὅ.π.*, σ. 286, 287. Γιὰ τὰ συναφῆ πολιτικὰ γεγονότα τότε, βλ. τὸ ἀκόλουθο κείμενο: «Ἱστορία μερικὴ τῶν συμβάντων τῷ ῥηγὶ Σβέκῳ Καρόλῳ μετὰ τὴν ἐν τῷ Προύτῳ ἀποτελείωσιν τῆς ἀγάπης τῶν Ὀθωμανῶν μετὰ τῶν Μόσχων, διατρίβοντι ἔτι ἐν Μπεντερίῳ, ὑπὸ Ἀφεντούλη Κωνσταντινουπολίτου, κλουτζάρη ἐν Οὐγγροβλαχίᾳ», στό: *Documente Privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. Vol. XIII. Texte Greceşti Privitoare la istoria Românească culese şi publicate cu introducere şi indicele numelor de A. Papadopulos-Kerameus*, Bucureşti 1909, σ. 49-76. Στὸ Bender εἶχε βρεθεῖ τότε καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Ἀμηρᾶς, τοῦ ὁποίου σώζεται ἐπίσης μία καταγραφὴ τῶν ἐν λόγῳ

προκάλεσε ἄσχημα συναισθήματα στὸν Ἑλλάδιο, ὁ ὁποῖος σημείωσε χαρακτηριστικὰ ὅτι προτιμοῦσε καλύτερα νὰ ἀνοίξει ἡ γῆ γιὰ νὰ τὸν καταπιεῖ («optabam sanè ut terra hiaret, meque illicò absorberet!»)[37]. Ἄλλωστε, ὁ Ἑλλάδιος στὸ σημεῖο ἐκεῖνο τοῦ ἔργου του ἔκανε λόγο γενικὰ γιὰ τὴ ζωή, τὶς πράξεις καὶ τὶς περιπέτειες τοῦ Σεραφείμ, ἑνὸς ὄντως πολυμηχάνου καὶ πολυπράγμονος προσώπου, οἱ ὁποῖες —μὲ βάση τοὐλάχιστον τὶς εἰδήσεις τοῦ Ἑλλαδίου— σίγουρα δὲν θὰ μποροῦσαν νὰ κριθοῦν ἀπὸ θετικὴ σκοπιά[38].

Ὅπως προαναφέρθηκε, σημαντικὴ ἦταν ἡ γνωριμία τοῦ Ἑλλαδίου στὸ Karlsbad μὲ τὸν «Arestkinus», ὅπως τὸν ὀνομάζει, ἕναν ἀπὸ τοὺς πιὸ ἔμπιστους συνεργάτες τοῦ Μ. Πέτρου. Ἐπρόκειτο γιὰ τὸν γιατρὸ Robert Areskin(e) ἢ Erskine (1677-1718)[39], ὁ ὁποῖος καταγόταν ἀπὸ εὐγενῆ οἰκογένεια τῆς Σκωτίας, εἶχε σπουδάσει ἰατρικὴ στὸ Ἐδιμβοῦργο καὶ ἀργότερα στὸ Παρίσι καὶ στὴν Οὐτρέχτη[40], ἐνῶ τὸ 1703 εἶχε γίνει μέλος τῆς Royal Society (Regiae Societatis Magnae Britanniae socius, Philosophiae et Medicinae Doctor). Τὸ 1704 ἔγινε προσωπικὸς γιατρὸς τοῦ πρίγκιπα A. D. Men'shikov (1673-1729), στενοῦ συνεργάτη τοῦ Μ. Πέτρου, καὶ τὸ 1706 τοποθετήθηκε ἀπὸ τὸν Μ. Πέτρο διευθυντὴς στὴ φαρμακευτικὴ ὑπηρεσία (Aptekarskoi Prikaz) τῆς Ρωσίας, ἡ ὁποία ἀπὸ τὸ 1707 καὶ μετὰ ὀνομαζόταν φαρμακευτικὴ καγκελλαρία (Aptekarskaia Kantselariia) —κάτι σὰν τὸ σημερινὸ Ὑπουργεῖο Ὑγείας. Ὁ Erskine συνέβαλε ἀποφασιστικὰ στὴν ἀνάπτυξη τῆς ἰατρικῆς στὴ Ρωσία καὶ στὴν ἐπιλογὴ ξένων γιατρῶν, ἀπολάμβανε δὲ τῆς ἀπόλυτης ἐκτίμησης τοῦ Μ. Πέτρου καὶ ὁ ρόλος του δὲν περιορίστηκε ἀποκλειστικὰ σὲ θέ-

---

γεγονότων. Βλ. σχετικὰ A. E. Karathanassis, «L'exemple d'un érudit grec en Moldovalachie: Alexandre Amiras (1679-1740 ci.)», *Balkan Studies* 23 (1982) 321-340. Τοῦ ἴδιου, «Ἡ ἑλληνικὴ λογιοσύνη τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν στὸν φαναριώτικο αἰώνα. Ἀλέξανδρος Ἀμηρᾶς ὁ Σμυρναῖος: Βιογραφικὰ καὶ ἐργογραφικά», *Ὁ Ἐρανιστὴς* 17 (1981) 244-266.

37. Helladius, *Status*, ὅ.π., σ. 287.

38. Βλ. *ὅ.π.*, κυρίως στὶς σ. 249-292.

39. Πολλὲς χρήσιμες πληροφορίες γιὰ τὸν Erskine περιέχει τὸ ἔργο τοῦ W. M. von Richter, *Geschichte der Medicin in Rußland*, Dritter Theil, Moskwa 1817, σ. 115-124. Βλ. ἐπίσης Vera Steinfeldt, *Das russische Medizinalwesen unter Peter dem Großen*, Dr. Med. Dissertation, Universität Bonn 1968, σ. 61-62. J. H. Appleby, «Robert Erskine — Scottish pioneer of Russian natural history», *Archives of Natural History* 10 (1982) 377-398. J. H. Appleby, «Robert Erskine and Archibald Pitcairne — Two Scottish Physicians' Outstanding Libraries», *The Bibliotheck* 12 (1982) 3-16. J. T. Alexander, «Erskine (Areskin), Robert», στὸ J. L. Wieczynski (ed.), *The Modern Encyclopedia of Russian and Soviet History*, Vol. 48 (Supplement), 1988, σ. 67-70.

40. Ἡ διατριβή του ἦταν ἡ ἀκόλουθη: Robertus Areskinus, *Dissertatio medica inauguralis circa oeconomiam corporis humani*, Trajecti ad Rhenum: Typis G. van de Water, 1700.

ματα ἰατρικῆς[41]. Τὸ 1713 ἔγινε μάλιστα προσωπικὸς γιατρὸς τοῦ Μ. Πέτρου, τὸ δὲ 1716 Ἀρχίατρος τοῦ ρωσικοῦ κράτους (Archiater καὶ physicus primarius) καὶ πρόεδρος (Praeses) τῆς ἰατρικῆς σχολῆς[42]. Ἐπιπλέον, ὁ Erskine συνόδευε συχνὰ τὸν Μ. Πέτρο στὰ ταξίδια του στὸ ἐξωτερικό (π.χ. τὸ 1717 στὴ Γερμανία, Ὁλλανδία καὶ Γαλλία). Ὅταν μάλιστα ὁ Erskine ἀπεβίωσε τὸ 1718, ὁ Μ. Πέτρος παρέστη στὴν κηδεία του στὸ μοναστήρι Aleksandr Nevskii στὸ St. Petersburg, ἡ ὁποία ἔγινε μὲ ἐξαιρετικὰ μεγάλες τιμὲς στὶς 4 Ἰανουαρίου 1719. Ἡ προσωπικὴ δὲ βιβλιοθήκη, καθὼς καὶ ἄλλες ἐπιστημονικὲς συλλογὲς τοῦ Erskine παρέμειναν στὸ St. Petersburg. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ στὸ σημεῖο αὐτὸ ὅτι ἡ καριέρα ἑνὸς Ἄγγλου στὴ Ρωσία τὴν ἐποχὴ ἐκείνη δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήσσει ἰδιαίτερα. Πολλοὶ Ἄγγλοι γιατροὶ καὶ φαρμακοποιοὶ (π.χ. ὁ Robertus Iacobus τὸ 1581, ὁ Marcus Rydley τὸ 1594, ὁ James Frencham τὸ 1602, ὁ Arthur Dee τὸ 1621, ὁ Samuel Collins τὸ 1659, ὁ Thomas Wilson τὸ 1665)[43] εἶχαν ἤδη ἐγκατασταθεῖ καὶ ἐργαστεῖ στὴ Ρωσία πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μ. Πέτρου. Ἐπιπλέον, οἱ στενὲς ἐπαφὲς μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν τὴν ἐποχὴ τοῦ Μ. Πέτρου σὲ πολλὰ ἐπίπεδα ἦταν πλέον δεδομένες[44].

---

41. Ὁ Erskine ἔπαιξε ρόλο καὶ στὶς ἐπαφὲς τῶν Ἄγγλων Ἀνωμότων μὲ τὴ Ρωσία τότε. Βλ. Runciman, «The British Non-Jurors», *ὅ.π.*, 158-159.

42. Τὸ σχετικὸ κείμενο τῆς 30ῆς Ἀπριλίου 1716 ἀναδημοσιεύει ὁ Richter, *Geschichte*, Bd. III., ὅ.π., σ. 523. Βλ. ἐπίσης Steinfeldt, *Das russische Medizinalwesen*, ὅ.π., σ. 53-55.

43. Βλ. σχετικὰ W. M. von Richter, *Geschichte der Medicin in Rußland*, Erster Theil, Moskwa 1813, σ. 302 ἑξ., 316 ἑξ., 383 ἑξ. Τοῦ ἴδιου, *Geschichte der Medicin in Rußland*, Zweiter Theil, Moskwa 1815, σ. 30 ἑξ., 276 ἑξ., 282 ἑξ. Βλ. ἐπίσης J. H. Appleby, *British Doctors in Russia 1657-1807: Their Contribution to Anglo-Russian Medical and Natural History*, Unpublished Ph. D. Dissertation, University of East Anglia, Norwich 1979. Τοῦ ἴδιου, «Ivan the Terrible to Peter the Great: British Formative Influence on Russia's Medico-Apothecary System», *Medical History* 27 (1983) 289-304.

44. Βλ. σχετικὰ L. A. Nikiforov, *Russko-angliiskie otnosheniia pri Petre I*, Moskva 1950. Σ' ἕνα εὐρύτερο χρονικὸ πλαίσιο, βλ. ἐπίσης A. F. Steuart, *Scottish Influences in Russian History from the End of the 16th Century to the Beginning of the 19th Century*, Glasgow 1913, E. J. Simmons, *English Literature and Culture in Russia, 1553-1840*, Cambridge, MA 1935. P. Putnam (ed.), *Seven Britons in Imperial Russia, 1698-1812*, Princeton, N.J. 1952. M. S. Anderson, «English Views of Russia in the Age of Peter the Great», *The American Slavic and East European Review* 13 (1954) 200-214. Τοῦ ἴδιου, *Britain's Discovery of Russia, 1553-1815*, London 1958. A. G. Cross (ed.), *Great Britain and Russia in the Eighteenth Century: Contacts and Comparisons. Proceedings of an International Conference held at the University of East Anglia, Norwich, 11-15 July 1977*, Newtonville, MA 1979. Σχετικὰ μὲ τὸ ταξίδι τοῦ Μ. Πέτρου στὴν Ἀγγλία, βλ. A. I. Andreev, «Petr I v Anglii v 1698 g.», στὸ A. I. Andreev (ed.), *Petr Velikii: Sbornik statei*, T. I, Moskva/Leningrad 1947, σ. 63-103. I. Grey, «Peter the Great in England», *History Today* 6 (1956) 225-234. Γιὰ τὶς ἐπιστημονικὲς σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν ἀπὸ τὸν 16ο αἰώνα καὶ μετά, βλ. M. I. Radovskii, *Iz istorii anglo-russkikh*

Οἱ προηγούμενες σπουδὲς τοῦ Ἑλλαδίου στὴν Ἀγγλία καθὼς καὶ οἱ ἰατρικές του σπουδὲς στὸ Altdorf συνέβαλαν ἀναμφίβολα στὴ γνωριμία καὶ τὴν ἐπαφή του μὲ τὸν Erskine, τὸν ὁποῖο φαίνεται ὅτι ἐκτιμοῦσε βαθύτατα. Δὲν γνωρίζουμε πρὸς τὸ παρὸν λεπτομέρειες γιὰ τὶς περαιτέρω σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν. Τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι ὁ Erskine ἦταν γνωστὸς τότε ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἰατρική του κατάρτιση, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν εὐγένεια, τὴν εὐθύτητα, τὴ σύνεση καὶ τὴν προσήνειά του[45], δείχνει ὅτι ὁ Ἑλλάδιος δὲν πρέπει νὰ ἀντιμετώπισε ἰδιαίτερες δυσκολίες μαζί του. Δὲν γνωρίζουμε πάντως γιατί ὁ Ἑλλάδιος ὀνόμασε τὸν Erskine ἀρχίατρο ἤδη τὸ 1714, ἐνῶ, ὅπως εἴδαμε, τὸν τίτλο αὐτὸ ἔλαβε ὁ Erskine ἐπίσημα τὸ 1716. Πιθανότατα ὁ Ἑλλάδιος ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὴ σημαντικὴ θέση ποὺ κατεῖχε ὁ Erskine στὴ συνοδεία τοῦ Μ. Πέτρου. Δὲν ἀποκλείεται ἐπίσης νὰ ἐπεδίωξε ὁ Ἑλλάδιος νὰ προσληφθεῖ σὲ κάποια ὑπηρεσία τοῦ Μ. Πέτρου, ἂν λάβει κανεὶς ὑπόψη του τὴ συνεχῆ μετάκληση πληθώρας ξένων ἐπιστημόνων καὶ ἄλλων λογίων στὴ Ρωσία τότε μὲ σκοπὸ τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὸν ἐκσυγχρονισμό της. Ἂς ἀναφερθεῖ ἐδῶ ὅτι τὴν ἴδια μάλιστα περίοδο, δηλαδή, κατὰ τὴ μετάβασή του στὸ Karlsbad τὸ 1712, ὁ Μ. Πέτρος συνάντησε στὴ Δρέσδη τὸν Γερμανὸ γιατρὸ Gottlob Schober, τὸν ὁποῖο προσέλαβε ἐπίσης στὴν ὑπηρεσία του[46].

Μετὰ τὶς ἐκτενεῖς αὐτὲς ἀναφορὲς στὴ συνάντηση τοῦ Ἑλλαδίου μὲ τὸν Μ. Πέτρο τὸ 1712, παρουσιάζεται ἐνδιαφέρον νὰ ἐξετάσουμε τὴ μετέπειτα περίοδο τῆς ζωῆς του κυρίως μετὰ τὸ 1714, ὁπότε εἶχε ἐκδοθεῖ τὸ ἔργο του *Status*. Στὸ βιβλίο του αὐτὸ ὁ Ἑλλάδιος ἀναφέρει —μεταξὺ τῶν ἄλλων— ὁρισμένα χρήσιμα βιογραφικά του στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα βοηθοῦν στὴν ἀνασυγκρότηση τῆς μέχρι τότε ζωῆς καὶ δράσης του. Ἀλλὰ τί συμβαίνει μετὰ τὸ 1714; Τὰ ἴχνη τοῦ Ἑλλαδίου χάνονται ξαφνικὰ ἀπὸ τὸ προσκήνιο. Ἀκόμη καὶ λόγιοι τῆς ἐποχῆς του, τόσο Ἕλληνες ὅσο καὶ ξένοι, δείχνουν νὰ ἀγνοοῦν πλήρως τὶς τύχες τοῦ Ἑλλαδίου μετὰ τὸ 1714. Ὁ μὲν Γ. Ζαβίρας σημείωσε τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικά: «Τὰ μετὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ βιβλίου τούτου περιστατικὰ τῆς ζωῆς αὐτοῦ εἰσὶ παρ' ἡμῖν ἄδηλα»[47]. Ὁ δὲ F. Jacobs σημείωσε γιὰ τὴν περίοδο τῆς ζωῆς του μετὰ τὸ Altdorf: «Die weiteren Schicksale desselben

---

nauchnykh sviazei, Moskva / Leningrad 1961. Βλ. ἐπίσης M. Malin, «Anglo-russkie kul'turnye i nauchnye sviazi (do osnovaniia Peterburgskoi Akademii nauk)», *Vestnik Istorii Mirovoi Kul'tury* 3 (1957) 98-107.

45. Βλ. τὶς χαρακτηριστικὲς μαρτυρίες τῶν J. Perry καὶ A. Gordon γιὰ τὸν χαρακτήρα τοῦ Erskine στὸ ἔργο τοῦ Richter, *Geschichte*, Bd. III., ὅ.π., σ. 116. Ὁ Ἑλλάδιος, *Status*, ὅ.π., σ. 287, τὸν χαρακτήρισε «vir humanissimus».

46. Βλ. Richter, *Geschichte*, Bd. III., ὅ.π., σ. 135-136. Βλ. ἐπίσης G. Halem, *Leben Peters des Großen*, Bd. II., Münster/Leipzig 1803, σ. 74.

47. Γ. Ι. Ζαβίρα, *Νέα Ἑλλὰς ἢ Ἑλληνικὸν θέατρον*, Ἀθῆναι 1872, Ἀνατύπωσις Α' Ἐκδόσεως μὲ ἐπιμέλεια Τ. Γριτσόπουλου, Ἀθῆναι 1972, σ. 139.

[sc. τοῦ Ἑλλαδίου] sind unbekannt»[48]. Ποιές εἶναι οἱ πιθανὲς ἐξηγήσεις τῆς αἰφνίδιας καὶ ἀνεξήγητης αὐτῆς «ἐξαφάνισης» τοῦ Ἑλλαδίου;

Ἀρχικά, θὰ μποροῦσε νὰ ὑποτεθεῖ ἕνας ξαφνικὸς θάνατος τοῦ Ἑλλαδίου στὴν περιοχὴ τοῦ Altdorf καὶ τῆς Nürnberg, παρὰ τὸ νεαρὸν τῆς ἡλικίας του, ἀφοῦ τὸ 1714 ἦταν περίπου μόλις 28 ἐτῶν. Τὸ παράδοξο ὅμως στὴν περίπτωση αὐτὴ εἶναι ἡ ἀπουσία κάποιας σχετικῆς πληροφορίας ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Γερμανῶν λογίων (π.χ. G. G. Zeltner[49], G. A. Will[50]), οἱ ὁποῖοι ἔγραψαν γιὰ τὴν πνευματικὴ κατάσταση τῆς περιοχῆς αὐτῆς τότε καὶ οἱ ὁποῖοι μνημόνευσαν καὶ τὸν Ἑλλάδιο. Ἂν λοιπὸν εἶχε ἀποβιώσει γύρω στὰ 1714/15 ἢ ἔστω καὶ λίγο ἀργότερα στὰ μέρη ἐκεῖνα τοῦ γερμανικοῦ χώρου, τότε πιθανότατα θὰ ὑπῆρχε κάποια ἀναφορὰ καὶ στὸ γεγονὸς αὐτό.

Ἡ δεύτερη ὑπόθεση σχετίζεται μὲ τὴν πιθανὴ ἐπιστροφὴ τοῦ Ἑλλαδίου στὴν ὀθωμανικὴ ἐπικράτεια ὕστερα ἀπὸ τὴ μακροχρόνια περιπλάνησή του σὲ δυτικοευρωπαϊκὲς χῶρες. Τὸ γεγονὸς δὲ ὅτι ὁ Ἑλλάδιος εἶχε ἔλθει σὲ πολλὲς συγκρούσεις μὲ λογίους τῆς ἐποχῆς του στὴ Δύση, ὑπερασπιζόμενος τὴν Ὀρθοδοξία καὶ τὸν Ἑλληνισμὸ καθὼς καὶ τὸ μορφωτικὸ ἐπίπεδο τῶν συμπατριωτῶν του, καθιστᾶ πιθανὴ τὴν ἀναζήτηση ἀλλαγῆς περιβάλλοντος ἀπὸ μέρους του. Ἀπὸ τὴν ἀπαντητικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Μάρκου Πορφυροπούλ(λ)ου τοῦ Κυπρίου μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1714-1715 πρὸς τὸν Ἑλλάδιο διαπιστώνουμε ὅτι τὸ

---

48. F. Jacobs, «Alexander H. [= Helladios oder Helladius] aus Thessalien», στὸ J. S. Ersch - J. G. Gruber (Hrsg.), *Allgemeine Encyklopädie der Wissenschaften und Künste*, Zweite Section, Fünfter Theil, Leipzig 1829, σ. 156.

49. Βλ. σχετικὰ G. G. Zeltner, *Vitae Theologorum Altorphinorum* [...], Norimbergae et Altorphii 1722, σ. 449, ὑποσ. d, ὅπου ἀναφέρεται ὁ «Helladius, noster, Larissaeus» σὲ σχέση μὲ τὸν καθηγητὴ τῆς Θεολογίας στὸ Altdorf Christophorus Sonntag (1654-1717). Ὁ Sonntag γνώριζε καλὰ ἑλληνικά, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς 12 *Disputationes* σὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα, τὶς ὁποῖες συνέταξε σὲ συνεργασία μὲ διαφόρους φοιτητές (βλ. Zeltner, *ὅ.π.*, σ. 466). Μία ἀπ' αὐτὲς ἔγινε μὲ τὴ συνεργασία τοῦ Ἑλλαδίου τὸ Νοέμβριο τοῦ 1709 καὶ φέρει τὸν τίτλο: *Ἠθικὴν πανάρετον τῶν ἀκριβῶς περιπατούντων Χριστιανῶν, ἐν τῇ Παλαιοκώμῃσιν Ἀκαδημίᾳ πρὸς διάλεξιν τὴν δημοσίᾳ τῇ ἕκτῃ μεσοῦντος τοῦ Πυανεψιῶνος, ,αψθ', καθέδρας τῆς Θεολογικῆς ἐπιβιβάσουσιν ὁ προστάτης Χριστοφόρος ὁ Σωννετάγιος ὁ τῆς Θεολογίας Πρωτοδιδάσκαλος καὶ Πρωτοεκκλησιαστής, ὁ τῶν Ἑλληνικῶν Ἐπιστάτης, καὶ ὁ Θεσιοφύλαξ Ἀλέξανδρος Ἑλλάδιος Λαρισσαῖος ὁ Θεσσαλός. Ἐκ μολυβδογραφείου τοῦ Ἰούστου Ὀιλλέλμου Κωλεσίου, τοῦ Τυποθέτου Ἀκαδημικοῦ.* Ἐπίσης, ἕνα ἀφιερωτικὸ ἐπίγραμμα γιὰ τὸν Ἑλλάδιο *«ἐπικροτήματος χάριν πεποίηκε Χριστόφορος ὁ Σωννετάγιος, ὁ τῆς θεολογίας καὶ ἑλληνικῆς γλώττης δόκτωρ»*, τὸ ὁποῖο βρίσκεται στὸ ἔργο τοῦ Ἑλλαδίου *Σταχυολογία τεχνολογικὴ τῆς Ἑλλάδος φωνῆς* [...], Noribergae 1712.

50. Βλ. G. A. Will, *Geschichte und Beschreibung der Nürnbergischen Universität Altdorf*, Neudruck der 2. Ausgabe Altdorf 1801 mit Nachträgen von Chr. C. Nopitsch, Aalen 1975, σ. 141, ὑποσ. *, ὁ ὁποῖος κάνει λόγο γιὰ τὸν γνωστὸ γραμματικὸ (der bekannte Grammatiker) Ἀλέξανδρο Ἑλλάδιο ὡς ἕναν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες φοιτητὲς ποὺ εἶχαν σπουδάσει στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Altdorf.

γενικότερο κλῖμα τῆς Δύσης δὲν ἦταν ἰδιαίτερα θετικὸ τότε γιὰ τὸν Ἑλλάδιο[51]. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Μάρκου εἶχε χαρακτήρα παραμυθητικὸ καὶ παρακλητικὸ γιὰ νὰ συνεχίσει ὁ Ἑλλάδιος τὴν ὑπεράσπιση τῆς πατρῴας θρησκείας καὶ παράδοσης στὸν ἐχθρικὸ καὶ ὑπεροπτικὸ περίγυρο τῆς Δύσης. Ἂν λάβουμε μάλιστα ὑπόψη μας καὶ τὶς ἀντιδράσεις ποὺ προκάλεσε τὸ ἔργο του *Status* καὶ τὴν ὀξύτατη κριτικὴ ποὺ τοῦ ἄσκησε ὁ Gesner, τότε κατανοοῦμε εὐκολότερα τὸ δυσμενὲς αὐτὸ κλῖμα γιὰ τὸν Ἑλλάδιο στὴ Δύση. Ἡ ἐπιστροφή του λοιπὸν στὰ μέρη τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ εἰδικότερα στὶς Παραδουνάβιες ἡγεμονίες φαίνεται ἀρκετὰ πιθανή, ἂν ἀναλογιστεῖ κανεὶς τὶς ἰδιαίτερες σχέσεις ποὺ εἶχε ὁ Ἑλλάδιος μὲ τὶς περιοχὲς αὐτές (π.χ. μὲ τὸν Constantin Brâncoveanu, τὸν ὁποῖο ἀπεκάλεσε «Dominus meus longe Clementissimus»[52]), τὶς ὁποῖες φαίνεται ὅτι γνώριζε σὲ ἱκανοποιητικὸ βαθμό[53].

Ἡ ὑποθετικὴ ὅμως αὐτὴ θεωρία συναντᾶ πάλι ὁρισμένα ἐμπόδια. Σὲ ποιό μέρος συγκεκριμένα ἐπέστρεψε ὁ Ἑλλάδιος; Στὸν τόπο καταγωγῆς του, δηλαδὴ στὴ Λάρισα, στὴν Ἀδριανούπολη καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου εἶχε ζήσει γιὰ κάποιο διάστημα, ἢ τέλος στὶς Παραδουνάβιες ἡγεμονίες, οἱ ὁποῖες βρίσκονταν στὴν ἀρχὴ τῆς Φαναριώτικης διοίκησής τους; Ἐπιπλέον, ποιά ἦταν ἡ μετέπειτα δράση του ἐκεῖ; Τὸ σημαντικότερο ὅμως πρόβλημα ἐδῶ εἶναι ὅτι δὲν ἔχουμε στὴ διάθεσή μας κάποια σχετικὴ πληροφορία ἀπὸ τοὺς λογίους τῆς ἐποχῆς. Γιατί, λόγου χάριν, δὲν τὸν ἀνέφερε καθόλου ὁ γιατρὸς Δημήτριος Προκοπίου, ὁ ὁποῖος στὸ κείμενό του «*Ἐπιτετμημένη ἐπαρίθμησις τῶν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα λογίων Γραικῶν καὶ περί τινων ἐν τῷ νῦν αἰῶνι ἀνθούντων*», ποὺ συντάχθηκε τὸν Ἰούνιο τοῦ 1721 στὸ Βουκουρέστι ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ ἐργοδότη του Νικολάου Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου[54], παρότι ἔκανε λόγο γιὰ κάποιους πολὺ γνωστοὺς καὶ συγχρόνους τοῦ Ἑλλαδίου, ὅπως γιὰ τὸν Ἀναστάσιο Μιχαήλ; Ἡ *Ἐπιτετμημένη ἐπαρίθμησις* δημοσιεύτηκε μάλιστα στὸ πολύτομο ἔργο *Bibliotheca Graeca* τοῦ J. A. Fabricius, ὅπου εἶχε μνημονευτεῖ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἑλλαδίου γενικά[55]. Ἑπομένως εἶναι ἀπίθανο νὰ ἀγνοοῦσε ὁ

51. Βλ. Ἀγγελικῆς Νικολοπούλου, «Ἐπιστολὴ Μάρκου τοῦ Κυπρίου πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Ἑλλάδιον», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 44 (1979/80) 331-344.

52. Βλ. Helladius, *Status*, ὅ.π., σ. 12.

53. Βλ. *ὅ.π.*, σ. 8-21, ὅπου ἀναφέρεται στὰ βιβλία ποὺ εἶχαν τυπωθεῖ στὴ Μολδαβία καὶ κυρίως στὴ Βλαχία.

54. Γιὰ τὸ κείμενο αὐτὸ τοῦ Προκοπίου καὶ τὴ σημασία του, βλ. τὴν κατατοπιστικὴ μελέτη τοῦ Ν. Κ. Ψημμένου, «Ἡ *Ἐπιτετμημένη Ἐπαρίθμησις* τοῦ Δημητρίου Προκοπίου ὡς πηγὴ γνώσης τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας», *Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ* 24 (1982) 204-248.

55. Βλ. J. A. Fabricii, *Bibliotheca Graeca* [...], editio nova [...] curante G. C. Harles, Volumen 6, Hamburgi 1798, σ. 335 καὶ Volumen 11, Hamburgi 1808, σ. 633-634. Βλ. καὶ Theophilus [Gottlieb] Christophorus Harles, *Introductio in Historiam Linguae Graecae*, Altenburgi 1778, σ. XXXIV. Τοῦ ἴδιου, *Index in Ioannis Alberti Fabricii Bibliothecae Graecae*, Lipsiae 1838, σ. 45.

Προκοπίου τελείως τὸν Ἑλλάδιο, κυρίως δὲ ἂν μετὰ τὸ 1714 ὁ τελευταῖος εἶχε ἐπιστρέψει στὶς Παραδουνάβιες ἡγεμονίες.

Ἡ τρίτη ἐκδοχὴ σχετίζεται μὲ τὴν πιθανὴ μετάβαση τοῦ Ἑλλαδίου στὴ Ρωσία, ἡ ὁποία ἐνισχύεται ἐξ αἰτίας τῆς συνάντησής του μὲ τὸν Μ. Πέτρο στὸ Karlsbad τὸ 1712 καὶ τῆς ἐγκωμιαστικότατης ἀφιέρωσης σ' αὐτὸν τοῦ βιβλίου του *Status*. Δὲν ἀποκλείεται οἱ ἐνέργειες αὐτὲς τοῦ Ἑλλαδίου νὰ ἀποσκοποῦσαν στὴν προετοιμασία τοῦ ἐδάφους γιὰ τὴ μελλοντική του μετάβαση στὴ Ρωσία. Ἐπίσης, ἡ ὑπόθεση αὐτὴ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι πολλοὶ Ἕλληνες σχετίζονταν μὲ τὴ Ρωσία τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, μερικοὺς ἀπὸ τοὺς ὁποίους γνώριζε ὁ Ἑλλάδιος προσωπικά (π.χ. τὸν Ἀναστάσιο Μιχαήλ). Ἑπομένως, δὲν φαίνεται ἀπίθανο νὰ μετέβη καὶ ὁ Ἑλλάδιος μετὰ τὸ 1714 στὴ Ρωσία, ὅπου τὸ ὅλο κλῖμα θὰ ἦταν σαφῶς θετικότερο γιὰ τὸ πρόσωπο καὶ τὸ ἔργο του. Τὸ πρόβλημα ὅμως ποὺ παραμένει εἶναι ἂν ὑπάρχει κάποια μαρτυρία γιὰ τὸ γεγονὸς αὐτό.

Ὁ ἐντοπισμὸς κάποιων στοιχείων γιὰ τὸ παραπάνω πρόβλημα κατέστη δυνατὸς ἀπὸ τὴν ἔρευνά μας. Συγκεκριμένα, ὁ Wilhelm Michael von Richter (1767-1822), καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Μόσχας, ὁ ὁποῖος δημοσίευσε μία λεπτομερῆ ἱστορία τῆς ἰατρικῆς στὴ Ρωσία, ἔκανε λόγο γιὰ κάποιον «Doctor Alexander Cheladius». Αὐτὸς εἶχε φθάσει τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1715 διὰ μέσου τοῦ Κιέβου στὴ Μόσχα. Ὁ Richter ἀνέφερε ἐπίσης ὅτι στὸ ἀρχειακὸ ὑλικὸ ποὺ χρησιμοποιοῦσε γιὰ τὴν ἄντληση πληροφοριῶν, δὲν ὑπῆρχε κάτι ἄλλο γιὰ τὸν Ἕλληνα αὐτὸν γιατρό[56]. Προφανῶς ὁ Richter ἀγνοοῦσε τὸν Ἑλλάδιο καὶ τὶς προηγούμενες ἰατρικές του σπουδὲς στὸ Altdorf. Παράλληλα, ὁ Richter χρησιμοποίησε τὴν ἀσυνήθιστη λατινικὴ μορφὴ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἑλλαδίου (Cheladius ἀντὶ γιὰ Helladius). Αὐτὴ εἶχε ἐπηρεαστεῖ πιθανότατα ἀπὸ τὴν ἁπλὴ μεταγραφὴ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἑλλαδίου στὰ ρωσικά (ХеЛаДіус), ὅπως τὴν εἶχε δεῖ μᾶλλον ὁ Richter στὰ χειρόγραφα ποὺ ἐξέτασε. Αὐτὸ δείχνει ἐπιπλέον ὅτι ἀγνοοῦσε τὸ ποιὸς ἦταν ὁ συγκεκριμένος Ἕλληνας γιατρός.

Τὸ γεγονὸς αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήσσει. Γενικὰ εἶναι γνωστὸ ὅτι τὰ κύρια ἐνδιαφέροντα τοῦ Ἑλλαδίου ἦταν θεολογικά, φιλοσοφικὰ καὶ φιλολογικά, ὅπως φαίνεται καθαρὰ ἀπὸ τὰ δύο μεγαλύτερα ἔργα του καὶ ἀπὸ τὶς προηγούμενες σπουδές του. Ἔτσι, τόσο στὴν ἐποχή του ὅσο καὶ μεταγενέστερα ὁ Ἑλλάδιος θεωρεῖται κυρίως «γραμματικός»[57], δηλαδὴ ἀσχολούμενος μὲ θέματα

56. Βλ. Richter, *Geschichte*, Bd. III., ὅ.π., σ. 147: «Von diesem griechischen Arzte ist in den Handschriften weiter nichts zu finden, als dass er im Septembermonathe 1715 über Kiew nach Moskwa gekommen ist».

57. Βλ. ἐνδεικτικὰ Christophorus Sax, *Onomasticon Literarium, sive NOMENCLATOR Historico-Criticus praestantissimorum omnis aetatis, Populi, artiumque formulae scriptorum* [...], Pars sexta, Traiecti ad Rhenum 1788, σ. 198. Βλ. καὶ τὰ ἄρθρα

γραμματικῆς, κειμένων καὶ γενικότερα φιλολογίας. Ἐν τούτοις, πέρα ἀπὸ τὰ παραπάνω ἐνδιαφέροντα καὶ τὶς σχετικὲς σπουδές του, ὁ Ἑλλάδιος εἶχε ἐγγραφεῖ ὡς φοιτητὴς τῆς Ἰατρικῆς (studiosus Medicinae) στὸ Altdorf καὶ ἑπομένως εἶχε παρακολουθήσει ἐκεῖ βασικὰ ἰατρικὰ μαθήματα[58]. Μάλιστα, στὸν ὑποθετικὸ διάλογο περὶ τῆς προφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας στὴν Εὐρώπη μεταξὺ τοῦ Μελίσσου καὶ τοῦ Ἀγαπίου, τὸν ὁποῖο ὁ Ἑλλάδιος προέταξε στὸ ἔργο του *Σταχυολογία τεχνολογικὴ τῆς Ἑλλάδος φωνῆς* [...], (Noribergae 1712)[59], ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας κρύβεται πίσω ἀπὸ τὴ μορφὴ τοῦ Ἀγαπίου, γιὰ τὶς σπουδὲς τοῦ ὁποίου ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικά: «Γραμματικὸς γὰρ ἡμῖν, οὐκ ἂν νυνὶ γένοιο, τοσαῦτα περὶ τὴν φιλοσοφίαν πρότερον, καὶ θεολογίαν πεπονηκώς· καὶ νὴ Δία, καὶ περὶ τὴν ἰατρικὴν τρίτον τοῦτον ἐνιαυτὸν διατρίβων ἔχεις»[60]. Γνωρίζουμε ὅτι ὁ Ἑλλάδιος εἶχε ἐγγραφεῖ δωρεὰν στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Altdorf τὴν 1 Ἰουνίου 1709[61] καὶ ὅτι ὁ παραπάνω διάλογος δημο-

---

γιὰ τὸν Ἑλλάδιο στὰ ἀκόλουθα λεξικά: C. G. Jöcher (Hrsg.), *Allgemeines Gelehrten-Lexicon* 2 (1750) 1468 καὶ *Nouvelle Biographie Générale* 23 (1858) 841.

58. Βλ. τὴν ἰατρικὴ *Disputatio* τοῦ 1712 —προφανῶς γιὰ τὴν ἀπόκτηση τοῦ πτυχίου τῆς ἰατρικῆς (pro gradu)— ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ Praeses καθηγητῆ τῆς Ἰατρικῆς Johannes (Johann) Mauricius (Moritz) Hoffmann (1653-1727), στὴν ὁποία ὁ Ἑλλάδιος συμμετεῖχε ὡς Respondens καὶ εἶχε συντάξει καὶ ὑπερασπιστεῖ τὶς σχετικὲς θέσεις ἐπὶ τῆς ἀνωτέρω *Disputatio*. Στὶς 23 Σεπτεμβρίου 1712 ὁ Ἑλλάδιος ἔλαβε δῶρο τὸ συμβολικὸ ποσὸ τῶν 6 φλωρινίων (Gulden) ἀπὸ τὴν πανεπιστημιακὴ σύγκλητο «pro dedicatione disputationis sub praesidio dni. D. Hoffmanni habitae». Βλ. E. von Steinmeyer, *Die Matrikel der Universität Altdorf*, Zweiter Teil: Register, Würzburg 1912, σ. 279. Τὸ κείμενο τῆς *Disputatio* αὐτῆς δημοσιεύτηκε ὡς *Specimen XIX*, στὸ ἔργο τοῦ J. M. Hoffmann, *Disquisitio corporis humani anatomico-pathologica rationibus et observationibus veterum et recentiorum signulari studio collectis confirmata*, Altdorfi-Noricorum A.C. MDCCXIII, σ. 301-316 καὶ ἀναφέρεται στὸ αὐτὶ καὶ στὴν ἀκοή. Βλ. μιὰ βιβλιοκρισία τοῦ ἔργου τοῦ J. M. Hoffmann στὸ περιοδικὸ *Acta Eruditorum anno MDCCXIII*, Lipsiae MDCCXIII, σ. 452-455. Ὁ J. M. Hoffmann εἶχε διατελέσει τρεῖς φορὲς πρύτανις τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Altdorf καὶ δώδεκα φορὲς κοσμήτωρ τῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς. Γιὰ τὸν J. M. Hoffmann, βλ. ἀρχικὰ Io. Iac. Baierus, *Biographiae Professorum Medicinae qui in Academia Altorfina unquam vixerunt*, Norimbergae et Altorfii 1728, σ. 129-140. Βλ. ἐπίσης πιὸ πρόσφατα D. Flessa, *Die Professoren der Medizin zu Altdorf von 1580-1809*, Dr. med. Dissertation, Universität Erlangen-Nürnberg 1969, σ. 33-35. K. Sauer-Haeberlein, *Personalbibliographien der Professoren der Medizin zu Altdorf von 1580-1809*, Dr. Med. Dissertation, Universität Erlangen-Nürnberg 1969, σ. 57-72. Βλ. ἐπίσης *Deutsches Biographisches Archiv*, Microfiche-Edition, München: K. G. Saur 1982, 556: 111-112, 120-134.

59. Βλ. τὴν ἀνατύπωση τοῦ διαλόγου αὐτοῦ στὸ Κ. Θ. Σάθα, *Νεοελληνικῆς φιλολογίας παράρτημα. Ἱστορία τοῦ ζητήματος τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης*, Ἐν Ἀθήναις 1870, σ. 320-336.

60. *Ὀ.π.*, σ. 320.

61. Βλ. E. von Steinmeyer (Hrsg.), *Die Matrikel der Universität Altdorf*. Erster Teil: Text, Würzburg 1912, σ. 489: «Alexander Helladius, Larissaeus, gratis».

σιεύτηκε τὸ 1712. Ἑπομένως, συνάγεται ὅτι τὰ τρία αὐτὰ χρόνια τῶν σπουδῶν του στὸ Altdorf ἦταν βασικὰ ἀφιερωμένα στὴ σπουδὴ τῆς ἰατρικῆς. Στὶς ἰατρικὲς σπουδὲς τοῦ Ἑλλαδίου, μάλιστα δὲ ὑπαινισσόμενος καὶ τὴν *Disputatio* του σχετικὰ μὲ τὴν ἀκοή, ἀναφέρεται καὶ ὁ φίλος του Ἀναστάσιος Μιχαὴλ στὸ ἐπίγραμμα ποὺ τοῦ ἀφιέρωσε μὲ ἀφορμὴ τὴν ἔκδοση τοῦ *Status*: «Θρέψε πάλαι πηλείδην, καὶ θάψ' Ἱπποκράτην,/ Τὼ διόδεν γεγάατ' Ἄλκιμοι Ἰατέρων./ Τοὶ δὲ καὶ αὐτίῳ Ἰατρίης ὄχα φρεσσὶ μέμηλε./ Καὶ γνῶσιν Βοτανῶν ἔξοχα φρεσσὶ φέρεις./ Ἱπποκράτης ἄρ' ἔοις, καὶ Ἀλέξανδρος θεοειδής»[62]. Ἡ ἐπαφὴ τοῦ Ἑλλαδίου μὲ τὴν ἰατρικὴ φαίνεται ἔμμεσα καὶ σὲ διάφορα σημεῖα τοῦ ἔργου του *Status* τόσο ἀπὸ τὸ λεξιλόγιό του ὅσο καὶ ἀπὸ τὶς εἰδήσεις ποὺ ἐνίοτε παραθέτει[63]. Πιθανῶς ὁ Ἑλλάδιος εἶχε ἀποκτήσει κάποιες ἰατρικὲς γνώσεις καὶ προηγουμένως, δεδομένου ὅτι ἰατρικὰ μαθήματα περιλαμβάνονταν καὶ στὸ curriculum τοῦ Greek College τῆς Ὀξφόρδης[64]. Τέλος, ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Μᾶρκος ὁ Κύπριος στὴν προαναφερθεῖσα ἐπιστολή του πρὸς τὸν Ἑλλάδιο ἀνέφερε ὅτι αὐτὸς εἶχε σπουδάσει καὶ ἰατρική[65]. Ἡ ἰατρικὴ ἰδιότητα τοῦ Ἑλλαδίου πάντως δὲν φαίνεται νὰ εἶναι γνωστὴ στοὺς ἐρευνητὲς τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς ἰατρικῆς καὶ τῶν Ἑλλήνων γιατρῶν τῆς περιόδου αὐτῆς[66].

Ἡ ἀτυχία ὅμως στὴν περίπτωσή μας εἶναι ὅτι ὁ Richter δὲν ἐντόπισε στὰ χειρόγραφα ποὺ ἐξέτασε κάποια αὐτοβιογραφικὴ κατάθεση τοῦ Ἑλλαδίου, τὴν ὁποία συνήθως μετὰ τὸ 1689 εἶχαν τὴν ὑποχρέωση νὰ δίνουν στὰ σύνορα οἱ ξένοι ὑπήκοοι ποὺ ἔφθαναν στὴ Ρωσία, ἂν καὶ μετὰ τὸ 1692 τὸ μέτρο αὐτὸ δὲν ἐφαρμοζόταν πάντοτε[67]. Τέτοιες καταθέσεις εἶναι σὲ ἄλλες περιπτώσεις

62. Helladius, *Status*, ὅ.π., χ.σ.

63. Βλ. ἐνδεικτικὰ *ὅ.π.*, σ. 17, 60, 87, 168-173, 189, 191.

64. Βλ. E. D. Tappe, «The Greek College at Oxford, 1699-1705», *Oxoniensia* 19 (1954) 96.

65. Βλ. Νικολοπούλου, «Ἐπιστολὴ Μάρκου», *ὅ.π.*, σ. 338: «Τοῦτο δὲ ὅτι τοῖς ἐλευθερίοις μαθήμασιν ἐπεντρυφᾷς, τῶν τε θύραθεν καὶ τῆς καθ' ἡμᾶς ἱερᾶς αὐλῆς, τὰ τῆς φιλοσοφίας ὄργια τελεσθείς, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀσκληπιάδαις συνταχθείς, μὴ ὅτι γε σαυτῷ, ἀλλά γε δὴ χἀτέροις πλείστοις χρήσιμος ἐγεγόνεις· καὶ γάρ τοι τῷ μὲν φιλαν(θρώπ)ῳ τῆς τέχνης τὰ κατὰ τὸ σῶμα πάθη θεραπεύων, τῇ δὲ τῶν ἐπιστημῶν καὶ θεωρητικῶν ἕξεων δυνάμει καὶ τελειότητι τὰ τῆς ψυχῆς κινήματα ῥυθμίζων καὶ πρὸς τὸ κρεῖττον μεταποιῶν ταῖς σοφαῖς παραιφάσεσι, πῶς οὐκ ἂν λυσιτελὴς μάλ' ἐν δίκῃ λογισθείης;».

66. Τὸν Ἑλλάδιο δὲν ἀναφέρει κὰν ὁ Ν. Κ. Βλάχος, «Θεσσαλοὶ γιατροί (ΙΖ-ΙΘ αἰ.)», *Ἀρχεῖον Θεσσαλικῶν Μελετῶν* 3 (1974) 7-74, οὔτε ὁ Ἀθ. Ι. Γκιάλας, *Ἡ ἑλληνικὴ ἰατρικὴ παιδεία καὶ οἱ φορεῖς αὐτῆς κατὰ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα*, Διατριβὴ ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ, Ἀθῆναι 1977. Ὁ γιατρὸς Ἑλλάδιος δὲν ἀναφέρεται οὔτε στὴν ἐκτενῆ κριτικὴ τῆς διατριβῆς τοῦ Γκιάλα ἀπὸ τὸν Φ. Κ. Μπουμπουλίδη, «Συμβολὴ στὴν ἔρευνα γιὰ τοὺς Ἕλληνας γιατροὺς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 43 (1977/78) 397-421.

67. Βλ. Richter, *Geschichte*, Bd. II., ὅ.π., σ. 386-387.

(π.χ. γιὰ τὸν E. Placicus) σημαντικότατες, γιατὶ ἀποκαλύπτουν τελείως ἄγνωστες πτυχὲς τοῦ μέχρι τότε βίου καὶ τῆς δράσης τους. Πάντως ἀγνοοῦμε πρὸς τὸ παρὸν ἀπὸ ποιὸ σημεῖο συγκεκριμένα μετέβη ὁ Ἑλλάδιος διὰ μέσου τοῦ Κιέβου στὴ Μόσχα. Μὲ ἄλλα λόγια, δὲν γνωρίζουμε ἂν ἐπέστρεψε γιὰ κάποιο διάστημα μεταξὺ τοῦ 1714 καὶ τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1715 στὴν ὀθωμανικὴ ἐπικράτεια καὶ εἰδικότερα στὶς Παραδουνάβιες ἡγεμονίες. Ἄγνωστες παραμένουν πρὸς τὸ παρὸν ἐπίσης καὶ οἱ λεπτομέρειες τῆς παραμονῆς του στὴ Ρωσία. Σ' ἕνα μεταγενέστερο ἄρθρο γιὰ τὸν Ἑλλάδιο ἀναφέρεται ὅτι αὐτὸς ζοῦσε τὸ 1722 («vivait en 1722»)[68]. Ἀλλὰ δὲν σημειώνεται ἀπὸ ποῦ εἶχε ἀντληθεῖ ἡ πληροφορία αὐτὴ ἢ σὲ ποιὸ μέρος συγκεκριμένα ζοῦσε ἀκόμη ὁ Ἑλλάδιος τὸ 1722, δηλαδή, στὴ Ρωσία ἢ κάπου ἀλλοῦ.

Τὸ σημαντικὸ πάντως ἀπὸ τὴν παραπάνω μαρτυρία εἶναι ὅτι ὁ Ἑλλάδιος μετέβη στὴ Ρωσία ὡς γιατρὸς σὲ σχετικὰ σύντομο διάστημα μετὰ τὴ δημοσίευση τοῦ βιβλίου του *Status* τὸ 1714. Μὲ βάση τὸ γεγονὸς αὐτό, μποροῦμε βάσιμα νὰ ὑποθέσουμε ὅτι στὴ μετάβαση αὐτὴ τοῦ Ἑλλαδίου στὴ Ρωσία κάποιο ρόλο εἶχε παίξει ὁ προαναφερθεὶς Erskine, ὁ ὁποῖος ἄλλωστε ἐξέταζε καὶ ἐνέκρινε τοὺς ξένους γιατροὺς ποὺ ἔπρεπε νὰ μετακληθοῦν καὶ νὰ προσληφθοῦν στὴ Ρωσία τότε. Μὲ βάση τὴν πληροφορία τοῦ Richter, εἶναι πλέον βέβαιο ὅτι οἱ προηγούμενες ἐνέργειες τοῦ Ἑλλαδίου ἀποσκοποῦσαν σαφῶς στὴν προετοιμασία τοῦ ἐδάφους γιὰ τὴ μελλοντική του μετάβαση στὴ Ρωσία. Ἐπιπλέον, τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἑλλάδιος μετέβη στὴ Ρωσία ὡς γιατρὸς —προφανῶς γιὰ νὰ ἀπασχοληθεῖ σὲ κάποια ἀνάλογη ἰατρικὴ ὑπηρεσία— δὲν εἶναι κάτι τὸ παράδοξο τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Ἀρχικά, ἐντάσσεται στὶς συστηματικὲς προσπάθειες τοῦ Μ. Πέτρου γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἰατρικῆς στὸ βασίλειό του (μὲ τὴν πρόσληψη ξένων γιατρῶν[69], τὴν ὀργάνωση νοσοκομείων καὶ ἰατρικῶν σχολῶν, κλπ.)[70].

---

68. G. Fournier (fils), «Helladius (Alexandre)», *Biographie Universelle, ancienne et moderne*, Tome 20, Paris 1817, σ. 12.

69. Βλ. συνοπτικὰ Steinfeldt, *Das russische Medizinalwesen*, ὅ.π., σ. 59-61.

70. Πολλὲς σχετικὲς πληροφορίες δίδει ὁ Richter, *Geschichte*, Bd. III., ὅ.π., σ. 1-79. Βλ. ἐπίσης τὸ κείμενο τοῦ ἴδιου στὰ γαλλικά: *Discours sur le mérite éclatant de Pierre-Le-Grand, relativement à la médecine et à la chirurgie dans son empire, prononcé à la séance de la Société Physico-Médicale de l'Université Impériale de Moscou, le 10 Février 1817*, par Guillaume de Richter, Moscou 1817, ὅπου δίνεται μία συνοπτικὴ εἰκόνα τῶν ποικίλων συμβολῶν τοῦ Μ. Πέτρου («cet immortel Monarche [...] le créateur de la Russie moderne») στὸν ἰατρικὸ τομέα. Βλ. ἐπίσης H. Küry - H. Joller, «Die Medizin in Rußland zur Zeit der ersten Romanow», *Ciba Zeitschrift*, Jg. 10, Nr. 114 (September 1948) κυρίως στὶς σ. 4232-4234. M. Wiertnikowicz, *Zur Geschichte der russischen Hospitalschulen im 18. Jahrhundert*, Dr. Med. Dissertation, Freie Universität Berlin 1969, κυρίως στὶς σ. 5-11, ἡ ὁποία περιέχει καὶ ἀρκετὴ σχετικὴ βιβλιογραφία (σ. 69-75). J. T. Alexander, «Medical Developments in Petrine Russia», *Canadian-American Slavic Studies* 8 (Summer 1974) 198-221.

Ἀναφέρεται μάλιστα ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ὁ Μ. Πέτρος εἶχε κάνει μὲ ἐπιτυχία ὁρισμένες χειρουργικὲς ἐπεμβάσεις[71]. Τὴν ἴδια δὲ μέριμνα ἔδειξε φυσικὰ ὁ Μ. Πέτρος ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἰατρική, ἀλλὰ καὶ γιὰ πολλοὺς ἄλλους τομεῖς τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνικῆς[72] στὰ πλαίσια τοῦ συστηματικοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ καὶ ἐξευρωπαϊσμοῦ τοῦ κράτους του[73].

Αὐτὸ ποὺ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἑλλάδιος δὲν ἦταν ὁ μόνος Ἕλληνας γιατρὸς ποὺ εἶχε μεταβεῖ στὴ Ρωσία τὴν ἐποχὴ τοῦ Μ. Πέτρου[74]. Ἀρχικὰ εἶχαν ἐργαστεῖ στὴ Ρωσία στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰώνα δύο σημαντικοὶ Ἕλληνες γιατροί, ὁ Iacob Pelarino (Ἰάκωβος Πυλαρινός, 1659-1718) τὴν περίοδο 1690-1692[75], συγγενὴς τῶν ἀδελφῶν Ἰωαννικίου καὶ Σωφρονίου Λειχούδη, καὶ ὁ Ioannes Komnin (Ἰωάννης Κομνηνὸς) τὴν περίοδο 1690-1694[76]. Ἀργότερα διαπιστώνουμε ἐπίσης ὅτι πληθώρα Ἑλλήνων για-

---

71. Βλ. σχετικὰ Richter, *Geschichte*, Bd. III, ὅ.π., σ. 8-15. Τοῦ ἴδιου, *Discours*, ὅ.π., σ. 6-9.

72. Ἀπὸ τὴν πλούσια σχετικὴ βιβλιογραφία, βλ. ἐνδεικτικὰ τὸ παλαιὸ ἀλλὰ σημαντικότατο ἔργο τοῦ P. P. Pekarskii, *Nauka i literatura v Rossii pri Petre Velikom. I. Vvedenie v istoriiu prosveshcheniia v Rossii XVIII stoletiia. II. Opisanie slaviano-russkikh knig i tipografii 1698-1725 godov*, St. Petersburg 1862. Βλ. ἐπίσης M. J. Okenfuss, «Technical Training in Russia under Peter the Great», *History of Education Quarterly* 13 (1973) 325-345. Τοῦ ἴδιου, «Russian Students in Europe in the Age of Peter the Great», στὸ Garrard (ed.), *The Eighteenth Century in Russia*, ὅ.π., σ. 131-145. E. A. Kniazhetskaia, «Nauchnye sviazi Rossii i Frantsii pri Petre I», *Voprosy Istorii* 5 (1981) 91-100.

73. Γιὰ τὶς διαδικασίες αὐτὲς καὶ τὶς ἀντιδράσεις στὸν ἐκδυτικισμὸ τῆς Ρωσίας τότε, βλ. Daniel L. Schafly, Jr., «The Popular Image of the West in Russia at the Time of Peter the Great», στὸ Bartlett - Cross - Rasmussen (eds), *Russia and the World*, ὅ.π., σ. 2-21.

74. Βλ. καὶ Karathanassis, «Pierre le Grand», *ὅ.π.*, σ. 50-51.

75. Βλ. Richter, *Geschichte*, Bd. II., ὅ.π., σ. 386-390. Στὴ σ. 172 τοῦ παραρτήματος σημειώνεται ὅτι ὁ συνολικὸς ἐτήσιος μισθὸς τοῦ Πυλαρινοῦ ἦταν 460 ρούβλια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 160 ἦταν ὁ βασικὸς μισθὸς καὶ τὰ 300 ἐπιπλέον ρούβλια ἀντιστοιχοῦσαν σὲ ἔξοδα διατροφῆς. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι ὁ Πυλαρινὸς —μαζὶ μὲ τὸν Ἐμμανουὴλ Τιμόνη, ἕναν ἄλλο σημαντικὸ Ἕλληνα γιατρὸ— συνέβαλαν ἀποφασιστικὰ στὴν ἐπιστημονικὴ παρουσίαση καὶ διάδοση τῆς ἀνοσοποιητικῆς μεθόδου τοῦ εὐλογιασμοῦ, ἡ ὁποία ἄνοιξε τὸν δρόμο γιὰ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ ἐμβολίου τοῦ δαμαλισμοῦ ἀπὸ τὸν E. Jenner. Ἀπὸ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, βλ. S. Geroulanos, «Iakovos Pylarinos (1659-1718) und sein Beitrag zur Variolation», *Gesnerus* 35 (1978) 264-275.

76. Βλ. Richter, *Geschichte*, Bd. II., ὅ.π., σ. 390-391. Στὴ σελ. 172 τοῦ παραρτήματος σημειώνεται ὅτι ὁ ἐτήσιος μισθὸς τοῦ Κομνηνοῦ ἦταν 300 ρούβλια. Γιὰ τὸν Κομνηνό, βλ. ἐπίσης C. Dima-Drăgan, «Le Patriarche Chrysanthe Notaras et le Docteur Jean Comnène — étudiants à Padoue», *Revue des Études Sud-Est Européennes* 7 (1969) 691-693. C. Dima-Drăgan - M. Carataşu, «Un manuscrit grec inédit du docteur Jean Comnène», *Revue des Études Sud-Est Européennes* 9 (1971) 107-120. D. M. Nicol,

τρῶν εἶχε βρεθεῖ καὶ ἐργαστεῖ στὴ Ρωσία: ὁ Evangelistus Mignazzi τὸ 1704[77]· ὁ συμφοιτητὴς τοῦ Ἑλλαδίου στὴν Ἀγγλία Εὐστάθιος Placicus (Πλακίδας) τὸ 1706[78], ἕνα ἄτομο μὲ πολλὲς ἱκανότητες καὶ γνώσεις. Αὐτὸς ἐργαζόταν ἤδη ὡς γιατρὸς στὴν αὐλὴ τοῦ Constantin Brâncoveanu ὅταν ἔγινε δεκτὸς στὴ συνοδεία τοῦ Λόρδου Paget, καθὼς αὐτὴ πέρασε ἀπὸ τὴ Βλαχία καθ' ὁδὸν πρὸς τὴν Ἀγγλία[79]· ὁ Anastasius Galactiono (Γαλακτίων) τὸ 1707[80]· ὁ Antonius Sevasto (Σεβαστὸς) τὴν περίοδο 1708-ca. 1752[81]· ὁ Georgius Dimachi (Δημάκης) τὴν περίοδο 1710-1720[82]· ὁ Georgius Policala (Πολυκαλᾶς) τὴν πε-

---

«The Doctor-Philosopher John Comnen of Bucharest and his Biography of the Emperor John Kantakouzenos», *Revue des Études Sud-Est Européennes* 9 (1971) 511-526. O. Cicanci - P. Cernovodeanu, «Contribution à la connaissance de la biographie et de l'oeuvre de Jean (Hierothée) Comnène (1668-1719)», *Balkan Studies* 12 (1971) 143-186. N. Vătămanu - M. Carataşu, «Trois lettres inédites de Jean Comnène», *Revue Roumaine d'Histoire* 11 (1972) 137-145.

77. Βλ. Richter, *Geschichte*, Bd. III., ὅ.π., σ. 114-115. Τὰ ὀνόματα τῶν Ἑλλήνων γιατρῶν ἀναφέρονται ἐδῶ μὲ τὸν τρόπο ποὺ τὰ μεταγράφει ὁ Richter.

78. *Ὅ.π.*, σ. 124-125. Συγκεκριμένα ὁ Richter ἀναφέρει τὸ ὄνομά του ὡς «Eustachius Placicus». Μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα «Placicus, Eustachius, Medicus» ἀναφέρεται ἡ ἐγγραφή του στὶς 24 Ὀκτωβρίου τοῦ 1705 στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Halle. Βλ. F. Juntke, *Matrikel der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg. I (1690-1730)*, Halle 1960, σ. 334. Ὁ Richter ἀναφέρει ἐπίσης τὰ ἀκόλουθα μὲ βάση τὴν κατάθεση τοῦ ἴδιου τοῦ Placicus στὶς ρωσικὲς ἀρχές. Ὁ Placicus ἦταν ἑλληνικῆς καταγωγῆς καὶ εἶχε γεννηθεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη. Σὲ νεαρὴ ἡλικία εἶχε πάει στὸ Danzig τῆς Πολωνίας, ὅπου εἶχε μείνει συνολικὰ 9 χρόνια καὶ εἶχε μάθει τέλεια τὴ γερμανικὴ καὶ τὴν πολωνικὴ γλῶσσα. Ἀργότερα μετέβη στὴν Ἀγγλία καὶ στὴν Ὁλλανδία γιὰ νὰ σπουδάσει ἰατρική. Τὶς ἰατρικὲς σπουδές του συμπλήρωσε τελικὰ στὴ Frankfurt an der Oder, ὅπου ἀπέκτησε τὸν τίτλο Doctor Philosophiae et Medicinae. Ὁ τίτλος αὐτὸς ἀναγνωρίστηκε καὶ ὁ Placicus προσλήφθηκε ὡς γιατρὸς στὴ φαρμακευτικὴ ὑπηρεσία τῆς Ρωσίας στὶς 21 Δεκεμβρίου τοῦ 1706. Ὁ Richter σημειώνει ὅτι δὲν ἦταν γνωστὲς ἡ ζωὴ καὶ ἡ δράση τοῦ Placicus μετὰ τὴν παραπάνω ἡμερομηνία. Τὰ βιογραφικὰ αὐτὰ στοιχεῖα διαφωτίζουν κάπως τὰ ὅσα προκαταρκτικὰ εἶχε ἀναφέρει γιὰ τὸν γιατρὸ αὐτὸν ὁ E. D. Tappe, «Eustachius Placicus, a Physician at the Court of Brâncoveanu, Studies at Oxford», *Revue des Études Roumaines* 3-4 (1955/56) 221-223.

79. Ὁ Ἑλλάδιος, *Status*, ὅ.π., σ. 191, τὸν ἀναφέρει ὡς «Eustathium Placicam, Medicum Bucurestensem», παρότι στὸν κατάλογο τῶν συγγραφέων-ὀνομάτων τοῦ ἔργου του χρησιμοποιεῖ τὴ μορφὴ «Eustachius Placica». Γιὰ τὸν Placicus, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ προαναφερθὲν ἄρθρο τοῦ Tappe, βλ. ἐπίσης τοῦ ἴδιου, «The Greek College», *ὅ.π.*, 101, 105. Τοῦ ἴδιου, «Alumni of the Greek College at Oxford, 1699-1705», *Notes and Queries for Readers and Writers Collectors and Librarians* [Ser. 2] 200 (March 1955) κυρίως στὶς σ. 112-114. Βλ. καὶ Ἀθ. Ε. Καραθανάση, *Οἱ Ἕλληνες λόγιοι στὴ Βλαχία (1670-1714)*, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 200-201.

80. Βλ. Richter, *Geschichte*, Bd. III., ὅ.π., σ. 184.

81. Βλ. *Ὅ.π.*, σ. 126-129.

82. Βλ. *Ὅ.π.*, σ. 130-131.

ρίοδο 1711-1725[83]· ὁ Mathaeus Myneat/Miniati (Μηνιάτης)[84]· ὁ Simon Pelarino (Πυλαρινός), γιὸς τοῦ προαναφερθέντος Ἰακώβου Πυλαρινοῦ[85]· καὶ ὁ Michael Schendo (Σκένδος ἢ Σχένδος/Σχενδὸς) van der Bech[86]. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς γιατροὺς αὐτοὺς ἐργάστηκαν στὴ Ρωσία καὶ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μ. Πέτρου[87]. Ἀργότερα μάλιστα ἀναφέρονται καὶ ἄλλοι Ἕλληνες γιατροί, ὅπως ὁ Damianus Sinopaeus (Δαμιανὸς Παρασκευᾶς ὁ Σινωπεύς), ὁ Demetrius Manolaki (Μανολάκης), ὁ Panajota Condoidi (Κοντοειδὴς) καὶ ὁ Manuil Karazena[88]. Μὲ ἄλλα λόγια, παρατηροῦμε τὴν ἔντονη παρουσία Ἑλλήνων γιατρῶν στὴ Ρωσία στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 18ου αἰώνα[89]. Σημαντικὸ εἶναι ἐπίσης στὴ συνάφεια αὐτὴ ὅτι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς γιατροὺς αὐτοὺς εἶχαν ἐργαστεῖ στὶς Παραδουνάβιες ἡγεμονίες τὴν ἐποχὴ τοῦ Şerban Cantacuzino καὶ τοῦ C. Brâncoveanu, εἴτε πρίν, εἴτε μετὰ τὴ μετάβασή τους στὴ Ρωσία (π.χ. ὁ Ἰάκωβος Πυλαρινός[90], ὁ Κομνηνός, ὁ Mignazzi, ὁ Placicus, ὁ Schendo van der Bech)[91], δηλαδή, σ' ἕναν γεωγραφικὸ χῶρο μὲ τὸν ὁποῖο εἶχε σχετιστεῖ καὶ ὁ Ἑλλάδιος στὸ παρελθόν. Ἄλλωστε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Brâncoveanu εἶχε διατηρήσει σχέσεις μὲ τὴ Ρωσία τὴν ἐποχὴ ἐκείνη καὶ εἶχε ἐπιχειρήσει τὸν ἐκδυτικισμὸ τῆς Βλαχίας, ὅπως ἀκριβῶς ὁ Μ. Πέτρος τῆς Ρωσίας[92]. Δὲν πρέπει δὲ νὰ λησμονεῖται ὅτι ἡ ἡγεμονικὴ αὐλὴ τοῦ Brâncoveanu εἶχε τὸ προνόμιο νὰ φιλοξενεῖ σημαντικοὺς λογίους (π.χ. τὸν Σεβαστὸ Κυμινήτη, τὸν Ἰωάννη Καρυοφύλλη,

83. Βλ. Ὅ.π., σ. 131-133.

84. Βλ. Ὅ.π., σ. 158-160.

85. Βλ. Ὅ.π., σ. 171-172.

86. Βλ. ὅ.π., σ. 172-177. Γιὰ περισσότερα στοιχεῖα, βλ. P. Cernovodeanu - N. Vătămanu, «Un médecin princier moins connu de la période phanariote: Michel Schendos van der Bech (1691 - env. 1736)», *Balkan Studies* 18 (1977) 13-30. Σὲ κείμενό του γιὰ τὴν πνευματικὴ κατάσταση τῆς Ρωσίας στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰώνα, ὁ M. Schendo van der Bech («Praesens Russiae Literariae Status», στὸ *Acta Physico-Medica Academiae Caesareae Leopoldino-Carolinae Naturae Curiosorum exhibentia Ephemerides [...] Appendix*, Vol. I, Norimbergae 1727, σ. 131-149) δὲν ἀνέφερε πάντως τὸν Ἑλλάδιο, παρότι ἔκανε λόγο γιὰ ἄλλους Ἕλληνες γιατροὺς καὶ λογίους στὴ Ρωσία τότε (σ. 137-139).

87. Βλ. Richter, *Geschichte*, Bd. III., ὅ.π., σ. 199, 244, 583-587.

88. Γιὰ τοὺς γιατροὺς αὐτούς, βλ. ὅ.π., σ. 280-281, 409-410, 436-439, 502, 609-611.

89. Γιὰ ὁρισμένους ἀπὸ τοὺς παραπάνω γιατρούς, βλ. ἐπιπλέον στοιχεῖα καὶ βιβλιογραφικὲς παραπομπὲς στὸ Μπουμπουλίδη, «Συμβολή», ὅ.π., 402, 408-409, 412, 417.

90. Γιὰ τὴ δράση του στὴ Βλαχία, βλ. N. Vătămanu, «Iacob Pylarino, medic al curţii domneşti din Bucureşti (1684-1687; 1694-1708)», στὸ *Din istoria medicinii româneşti şi universale*, Bucureşti 1962, σ. 121-132.

91. Ἐκτὸς τοῦ Richter, βλ. καὶ A. E. Karathanassis, «Des Grecs à la cour du Constantin Brâncoveanu, Voévod de Valachie (1688-1714)», *Balkan Studies* 16 (1975) 63, 64, 65.

92. Βλ. γενικὰ A. Pippidi, «Pouvoir et culture en Valachie sous Constantin Brancovan», *Revue des Études Sud-Est Européennes* 26 (1988) κυρίως στὶς σ. 290-293.

τὸν Δοσίθεο καὶ τὸν Χρύσανθο Νοταρᾶ), ἀφοῦ ὁ ἡγεμόνας αὐτὸς τῆς Βλαχίας εἶχε ἀναπτύξει δραστηριότητες σὲ πολλοὺς τομεῖς συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν πολιτιστικῶν-ἐκπαιδευτικῶν[93].

Πέρα ὅμως ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες γιατρούς, δὲν πρέπει νὰ παραθεωρεῖται καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι στὴ Ρωσία τὴν ἐποχὴ ἐκείνη παρατηρεῖται γενικότερη ἔντονη ἑλληνικὴ παρουσία. Μάλιστα δέ, πολλοὶ Ἕλληνες μὲ τοὺς ὁποίους εἶχε σχετιστεῖ, εἴτε φιλικά, εἴτε ἐχθρικά, στὸ παρελθὸν ὁ Ἑλλάδιος, εἶχαν μεταβεῖ τὴν ἴδια περίπου περίοδο στὴ Ρωσία. Ἀρχικά, πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ ὁ Ἀναστάσιος Μιχαήλ, ὁ ἱκανότερος ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες φοιτητὲς στὴν Halle τὴν περίοδο 1703-1707[94], ὁ ὁποῖος εἶχε διατελέσει γραμματέας τοῦ ἐμπίστου τοῦ Μ. Πέτρου Δημητρίου Cantemir (1673-1723)[95], τοῦ πρίγκιπα τῆς Μολδαβίας (1693, 1710-1711). Ὁ Cantemir ἦταν πληθωρικὴ προσωπικότητα μὲ ποικίλα ἐνδιαφέροντα καὶ πλούσιο συγγραφικὸ ἔργο[96], ὁ ὁποῖος τὸ 1711 μετὰ τὴν ἧττα τοῦ Μ. Πέτρου εἶχε καταφύγει στὴ Ρωσία[97]. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι τόσο ὁ Ἀναστάσιος Μιχαὴλ γύρω στὸ 1706[98] ὅσο καὶ ὁ Cantemir τὸ 1714[99] εἶχαν γίνει μέλη τῆς Berliner Sozietät der Wissenschaften. Ὁ Ἀναστάσιος φαίνεται ὅτι

93. Βλ. γενικὰ Καραθανάση, *Οἱ Ἕλληνες λόγιοι στὴ Βλαχία*, ὅ.π., passim. Τοῦ ἴδιου, «La renaissance culturelle hellénique dans les pays roumains, et surtout en Valachie, pendant la période préphanariote (1670-1714)», *Balkan Studies* 27 (1986) 29-59.

94. Βλ. Winter, *Halle*, ὅ.π., σ. 35-36. Tetzner, *H. W. Ludolf*, ὅ.π., σ. 84, 88.

95. Βλ. Winter, *Die Pflege*, ὅ.π., σ. 150, 159.

96. Ἂς ἀναφερθεῖ ἐδῶ μόνο τὸ θεολογικό του κείμενο *Loca obscura in Catechisi* [...], τὸ ὁποῖο συντάχθηκε ὡς ἀπάντηση στὴν κατήχηση τοῦ Feofan Prokopovich *Pervoe uchenie otrokom* (1720). Γιὰ τὸ κείμενο αὐτὸ τοῦ Cantemir, βλ. T. Bodogae, «Dimitrie Cantemir: "Loca obscura". Traducere şi comentariu. Dimitrie Cantemir, pedagog şi teolog ortodox», *Biserica Ortodoxă Română* 91/9-10 (Bucureşti 1973) I-VIII, 1063-1111.

97. Στὸ ἔργο του δὲ *Monarchiarum physica examinatio* (1714) ὁ Cantemir παρουσίασε τὴ Ρωσία τοῦ Μ. Πέτρου ὡς ὑπόδειγμα ἀνεπτυγμένου κράτους καὶ ὑπογράμμισε τὸν ρόλο της στὴν ἀπελευθέρωση τῶν Βαλκανικῶν λαῶν ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ κυριαρχία. Βλ. γενικὰ E. Völkl, «Cantemir und Rußland», *Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinät* 2 (1974) 167-171. Τὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ Cantemir εἶχε ἐπίσης θετικὴ ἀπήχηση στὴ Δύση. Βλ. P. Cernovodeanu, «Les oeuvres de Démètre Cantemir présentées par *Acta Eruditorum* de Leipzig (1714-1738)», *Revue des Études Sud-Est Européennes* 12 (1974) 537-550.

98. Βλ. Benešević, «Anastasios Nausios», *ὅ.π.*, 360-361. Στὸ ἀφιερωτικὸ ἐπίγραμμά του γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Ἑλλαδίου *Status* ὁ Ἀναστάσιος ὑπέγραψε ὡς «Anastasius Macedo, Nausensis Inclytae Regiae Societatis Borussiacae Membrum». Βλ. ἐπίσης *Status*, ὅ.π., σ. 73, ὅπου ὁ Ἀναστάσιος Μιχαὴλ ἀναφέρεται ὡς «Regiae Societatis Berolinensis Membri». Πρβλ. καὶ τὴν εἴδηση στὸν τίτλο τοῦ ἔργου τοῦ Ἀναστασίου Μιχαὴλ *Βασιλικὸν Θέατρον* (Amsterdam 1710): *«Τῆς ἐν Βερολίνῳ ὑπὸ τοῦ Γαληνοτάτου καὶ Κραταιοτάτου Βασιλέως Προυσσίας συγκροτηθείσης, Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας Συμμορίτης»*.

99. Βλ. E. Popp, «Dimitrie Cantemir şi Academia din Berlin», *Studii* 22/5 (1959) 825-847.

βρέθηκε γιὰ κάποιο διάστημα στὴ Ρωσία τὸν χειμώνα τοῦ 1709 (πρβλ. τὸ ἔργο του *Βασιλικὸν Θέατρον*)[100], ἀλλὰ μετέβη ἐκεῖ ξανὰ τὸ 1715[101]. Ἡ δεύτερη μετάβασή του στὴ Ρωσία σχετιζόταν μὲ τὶς προσπάθειες τοῦ Μ. Πέτρου γιὰ τὴ σλαβονικὴ μετάφραση τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ συνέπεσε μὲ ἐκείνη τοῦ Ἑλλαδίου στὴ Ρωσία. Δὲν ἀποκλείεται νὰ μετέβησαν καὶ δύο μαζὶ στὴ Ρωσία, ἂν ἀναλογιστεῖ κανεὶς τὶς στενὲς φιλικές τους σχέσεις[102]. Ἡ μετέπειτα δράση τοῦ Ἀναστασίου στὴ Ρωσία μέχρι τὸν θάνατό του στὶς 11 Φεβρουαρίου τοῦ 1725 στὸ St. Petersburg ἦταν σημαντική, ἂν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι μὲ ἀπόφαση τοῦ Μ. Πέτρου στὶς 21 Ἰανουαρίου τοῦ 1722 ὁρίστηκε πάρεδρος τῆς Συνόδου τῆς ρωσικῆς Ἐκκλησίας[103], παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν γνώριζε ρωσικά[104]. Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι δὲν γνωρίζουμε πρὸς τὸ παρὸν τὶς μετέπειτα σχέσεις τοῦ Ἀναστασίου μὲ τὸν Ἑλλάδιο, ἰδίως ἐπὶ ρωσικοῦ ἐδάφους. Ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ ἐπίσης καὶ ὁ Ἀναστάσιος/Ἀθανάσιος Κοντοειδής (1677-1737), θεῖος τοῦ προαναφερθέντος γιατροῦ Παναγιώτη Κοντοειδῆ, τοῦ ὁποίου ἡ δράση ἦταν σημαντικὴ στὴ Ρωσία τὴν περίοδο ἐκείνη[105]. Ἐπρόκειτο γιὰ λόγιο ἄνδρα μὲ σπουδὲς στὴν Ἰταλία, ὁ ὁποῖος εἶχε συνοδεύσει ἐπίσης τὸν Δημήτριο Cantemir στὴ Ρωσία ὡς διδάσκαλος τῶν παιδιῶν του καὶ εἶχε διδάξει στὴν Ἀκαδημία τῶν ἀδελφῶν Λειχούδη στὴ Μόσχα. Πέραν τούτων, ὁ Κοντοειδὴς τοποθετήθηκε τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1721 πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιο Μιχαὴλ πάρεδρος τῆς Συνόδου τῆς ρωσικῆς Ἐκκλησίας[106]. Ἡ ὕπαρξη δύο Ἑλλήνων στὸ ὑψηλότερο αὐτὸ ἐκκλησιαστικὸ ὄργανο τότε, ἡ ὁποία δημιούργησε ὁρισμένες ἀντιπάθειες ἀνάμεσα στοὺς Ρώσους, φαίνεται ὅτι σχετιζόταν μὲ τὶς ἐπιδιωκόμενες σχέσεις τῆς Ρωσίας μὲ τοὺς Ὀρθοδόξους Χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς γενικά[107]. Πρὸς τὸ παρὸν δὲν γνωρίζουμε πάλι ἂν ὁ Ἑλλάδιος εἶχε σχετιστεῖ μὲ τὸν Κοντοειδὴ καὶ τὸν κύκλο του.

Στὴ Ρωσία βρέθηκε ἀργότερα καὶ ὁ προαναφερθεὶς ἱεροδιάκονος Σεραφεὶμ ἀπὸ τὴ Μυτιλήνη, τοῦ ὁποίου ἡ δράση, οἱ περιπέτειες καὶ οἱ περιπλανήσεις σὲ Ἀνατολικὴ καὶ Δυτικὴ Εὐρώπη ἦταν ὄντως ἀξιοσημείωτες[108]. Οἱ δρόμοι τοῦ

100. Βλ. Benešević, «Anastasios Nausios», *ὅ.π.*, 359.

101. Πρβλ. Winter, *Halle*, ὅ.π., σ. 246, 350. Τοῦ ἴδιου, *Die Pflege* ὅ.π., σ. 159.

102. Τὸ προαναφερθὲν ἐπίγραμμά του γιὰ τὸν Ἑλλάδιο στὸ *Status* ὁ Ἀναστάσιος τὸ ἀφιέρωσε «Nobilissimo atque Doctissimo Domino Alexandro Helladio, Amico Suo, et Conterraneo Suavissimo, gratulabundus P.S.D.» [= Prurimam Salutem dicit]. Ὁ δὲ Ἑλλάδιος στὸν κατάλογο τῶν συγγραφέων-ὀνομάτων τοῦ ἔργου του τὸν ἀναφέρει ὡς «Anastasius Macedo Nobil. Graecus».

103. Βλ. Benešević, «Anastasios Nausios», *ὅ.π.*, 354 καὶ passim.

104. Βλ. Chistovich, *Feofan Prokopovich*, ὅ.π., σ. 98.

105. Βλ. Karathanassis, «Contribution», *ὅ.π.*, κυρίως στὶς σ. 167-171.

106. Βλ. Cracraft, *The Church Reform*, ὅ.π., σ. 171-172.

107. Βλ. Chistovich, *Feofan Prokopovich*, ὅ.π., σ. 96-98.

108. Σημαντικὸ παραμένει ἀκόμη τὸ ἄρθρο τοῦ Κ. Παλαιολόγου, «Ὁ Ἕλλην κληρι-

Σεραφεὶμ στὸ παρελθὸν εἶχαν συμπέσει ἐν πολλοῖς μὲ ἐκείνους τοῦ Ἑλλαδίου, ὁ ὁποῖος περιέγραψε τὸν χαρακτήρα καὶ τὴ δράση του μὲ ἔντονα ἀρνητικὸ τρόπο, ἐνῶ παράλληλα ἐπέκρινε τὴν καταδικασθεῖσα ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως νέα ἔκδοση τῆς ἀπόδοσης τῆς Καινῆς Διαθήκης τοῦ Μαξίμου Καλλιουπολίτου στὴν κοινὴ ἑλληνικὴ ἀπὸ τὸν Σεραφεὶμ στὸ Λονδίνο τὸ 1703[109]. Τὸ σημαντικὸ ἐν προκειμένῳ εἶναι ὅτι οἱ ἀρνητικὲς πληροφορίες τοῦ Ἑλλαδίου γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τοῦ Σεραφεὶμ συνέβαλαν μὲ τὸν τρόπο τους στὴ δημιουργία ἀρνητικοῦ κλίματος γιὰ τὸ πρόσωπό του. Ἔτσι, ὅταν αὐτὸς πολὺ ἀργότερα, στὰ τέλη τοῦ 1731 ἢ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1732, ἔφθασε μὲ δύο Ἕλληνες συνοδούς του στὸ St. Petersburg ἀπὸ τὴ Στοκχόλμη, συνελήφθη στὶς 23 Ἰανουαρίου καὶ ἀνακρίθηκε ἀπὸ τὸν F. Prokopovich. Ὁ τελευταῖος θυμήθηκε τότε τὸ ἔργο τοῦ Ἑλλαδίου *Status*, τὸ ὁποῖο δὲν ἦταν φυσικὰ θετικὸ γιὰ τὸν Σεραφείμ. Ἑπομένως, ἡ ἀρχικὴ διάθεση τοῦ Prokopovich ἀπέναντί του ἦταν ἤδη ἀρνητικὴ καὶ γεμάτη καχυποψία, δεδομένης καὶ τῆς προηγούμενης ἀστάθειας τοῦ Σεραφεὶμ ἀναφορικὰ μὲ τὶς πολιτικὲς συμμαχίες καὶ τὶς ἐπιδιώξεις του. Μὲ ἄλλα λόγια, ὑπῆρχε ἡ πιθανότητα νὰ ἦταν ὁ Σεραφεὶμ κατάσκοπος κάποιου ἄλλου κράτους (π.χ. τῆς Σουηδίας, στὴν ὑπηρεσία τῆς ὁποίας εἶχε παλαιότερα ἐργαστεῖ), ἀφοῦ ἡ προηγούμενη στάση του δὲν ἦταν ἀκραιφνῶς φιλορωσική. Τελικὰ ὁ Σεραφεὶμ θεωρήθηκε ὄντως κατάσκοπος καὶ καταδικάστηκε στὶς 7 Ἰουλίου τοῦ 1732 σὲ ἰσόβια ἐξορία στὴ Σιβηρία, ὁδηγήθηκε δὲ συγκεκριμένα στὶς 19 Ἰουλίου μαζὶ μὲ τοὺς δύο συνοδούς του στὴν εἱρκτὴ τοῦ Ochotsk, ὅπου καὶ ἀπεβίωσε γύρω στὸ 1735[110]. Τὸ σημαντικὸ στὴν ὑπόθεση τοῦ Σεραφεὶμ εἶναι ὅτι ἡ ἀνακριτικὴ ἐπιτροπὴ καὶ ὁ Prokopovich φαίνεται ὅτι ἀντλοῦσαν πληροφορίες ἀπὸ τὸ *Status* τοῦ Ἑλλαδίου καὶ τὶς ἀντιπαρέβαλλαν μὲ τὴν κατάθεση τοῦ Σεραφείμ[111]. Αὐτὸ γινόταν, ὅπως φαίνεται, χωρὶς νὰ γνωρίζουν τὸν ἴδιο τὸν συγγραφέα τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Συμπεραίνεται λοιπὸν ἔμμεσα ὅτι ὁ Ἑλλάδιος, ἂν ζοῦσε ἀκόμη τὸ 1732, δὲν βρισκόταν μᾶλλον στὴ Ρωσία. Σὲ ἀντίθετη περίπτωση, θὰ ἐκαλεῖτο πιθανότατα νὰ καταθέσει προσωπικὰ

κὸς Σεραφείμ», *Παρνασσὸς* 4 (1880) 28-51, τὸ ὁποῖο οὐσιαστικὰ βασίζεται σὲ σχετικὸ ἄρθρο στὸ ρωσικὸ περιοδικὸ *Drevniaia i Novaia Rossiia*, No. 4 (St. Petersburg 1876). Βλ. καὶ Chistovich, *Feofan Prokopovich*, ὅ.π., σ. 416-424. Βλ. ἐπίσης συνοπτικὰ Tetzner, *H. W. Ludorf*, ὅ.π., σ. 85-87. Βλ. τέλος καὶ τὸ πρόσφατο ἄρθρο τοῦ Σωκράτη Ἀγγελίδη, «Ὁ Ἕλληνας Σεραφεὶμ στὴ Ρωσία», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, τ. 79, τχ. 765 (1996) 1067-1086, τὸ ὁποῖο ὅμως περιέχει ἀρκετὲς ἀνακρίβειες καὶ λάθη (π.χ. στὴ σελ. 1074, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴν Ἑλληνίδα Ἀναστασία Ναούσια στὸ Βερολίνο, ἐνῶ πρόκειται σαφῶς γιὰ τὸν Ἀναστάσιο Μιχαὴλ ἀπὸ τὴ Νάουσα).

109. Βλ. Helladius, *Status*, ὅ.π., σ. 226-321.

110. Βλ. καὶ Γ. Βαλέτα, «Σεραφεὶμ Μυτιληναῖος. Πρόδρομος τῆς ἐθνεγερσίας καὶ τοῦ Διαφωτισμοῦ», *Αἰολικὰ Γράμματα* 1 (1971) 226-235.

111. Βλ. Παλαιολόγου, «Ὁ Ἕλλην κληρικὸς Σεραφείμ», *ὅ.π.*, 47, 50-51. Chistovich, *Feofan Prokopovich*, ὅ.π., σ. 417, 418, 419, 420, 423.

ὁ ἴδιος κατὰ τοῦ Σεραφείμ. Ἐπιπλέον δέ, διαφαίνεται ὅτι ὁ Prokopovich γνώριζε τὸν συγγραφέα μόνο ἀπὸ τὸ παραπάνω ἔργο του καὶ ὄχι ἀπὸ κάποια προσωπικὴ ἐπαφὴ μαζί του στὸ παρελθόν. Ἀπὸ τὸ γεγονὸς αὐτὸ καὶ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς προηγούμενες εἰδήσεις τοῦ Richter, θὰ μποροῦσαν νὰ ὑποτεθοῦν δύο πράγματα σχετικὰ μὲ τὴν παραμονὴ τοῦ Ἑλλαδίου στὴ Ρωσία: ἢ ὅτι αὐτὴ ἦταν μᾶλλον σύντομη ἢ ὅτι αὐτὴ εἶχε περάσει οὐσιαστικὰ ἀπαρατήρητη, χωρὶς ὁ Ἑλλάδιος νὰ παίξει σημαντικὸ ρόλο σὲ κάποιο τομέα τῆς ρωσικῆς ζωῆς τότε. Ἀσφαλῶς, ἡ ὑποθετικὴ αὐτὴ ἑρμηνεία χρειάζεται ἐπιπλέον στοιχεῖα γιὰ νὰ τὴν τεκμηριώσουν ἢ νὰ τὴν διαψεύσουν στὸ μέλλον.

Τέλος, στὴ Ρωσία βρέθηκε ἐπίσης γιὰ μεγάλο διάστημα ὁ Λιβέριος/Ἐλευθέριος Κολέττης ἢ Κολέτης/Κολλέτης (Don Liberio Colletti) ὁ Ἀθηναῖος, ὁ ὁποῖος εἶχε συνεργαστεῖ στὴ νεοελληνικὴ ἀπόδοση τῆς Καινῆς Διαθήκης στὴν Halle καὶ ὁ ὁποῖος ὡς ἀρχιμανδρίτης στὴ Ρωσία εἶχε λάβει πλέον τὸ ὄνομα Εὐθύμιος. Ἡ συνεργασία του μὲ τοὺς Πιετιστὲς τῆς Halle εἶχε προκαλέσει τὴν κριτικὴ καὶ τὴ σκληρὴ ἐπίθεση τοῦ Ἑλλαδίου, ὁ ὁποῖος, μεταξὺ τῶν ἄλλων, ἀμφισβήτησε τὴν ἑλληνικὴ καταγωγὴ καὶ τὴν ἐπάρκειά του στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα[112]. Ἡ μετέπειτα ζωὴ καὶ ἡ δράση τοῦ Κολέττη στὴ Ρωσία ἦταν ἀρκετὰ περιπετειώδεις. Τὰ πρῶτα προβλήματα γιὰ τὸν Κολέττη ἄρχισαν ὅταν ὁ γιὸς τοῦ κόμη I. A. Musin-Pushkin (1661-1730), Πλάτων, τὸν πρότεινε γιὰ ἐξομολόγο καὶ πνευματικὸ καθοδηγητὴ τοῦ διαδόχου Aleksei Petrovich (1690-1718), τοῦ γιοῦ τοῦ Μ. Πέτρου καὶ τῆς Εὐδοκίας, τοῦ ἐπονομαζομένου Tsarevich, ὁ ὁποῖος βρέθηκε τὸ 1710 στὸν γερμανικὸ χῶρο. Στὴν παροῦσα συνάφεια εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρον τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἑλλάδιος, ὁ ὁποῖος εἶχε βρεθεῖ ξανὰ στὴν Halle γύρω στὰ τέλη τοῦ 1711[113], εἶχε ἔλθει σὲ ἐπαφὴ ἢ ἔστω εἶχε ἀκούσει γιὰ τὸν Πλάτωνα Musin-Pushkin καὶ τὸν ἀδελφό του, τοὺς ὁποίους ἀποκάλεσε «Serenissimis Principibus Domino PLATONI et Fratri ejus Dn. APOLLINI, MUSENPUSKY, Dominis meis Clementissimis», καθὼς καὶ γιὰ τὶς σχέσεις τους μὲ τὸν Κολέττη στὴν Halle. Στὰ πλαίσια δὲ τῆς ὀξείας ἐπίθεσής του κατὰ τοῦ Κολέττη, ὁ Ἑλλάδιος ἀνέφερε ὅτι οἱ Ρῶσοι αὐτοὶ πρίγκιπες εἶχαν διαπιστώσει ἀπὸ κοντὰ τὸν δόλιο χαρακτήρα τοῦ Κολέττη καὶ κάποιες συνήθειές του τελείως ἀπάδουσες στὴν Ὀρθόδοξη παράδοση (π.χ. σχετικὰ μὲ τὶς γλυπτὲς εἰκόνες, μὲ τὶς ὁποῖες ὁ Κολέττης εἶχε γεμίσει τὸ ναΐδριο τῶν ἀδελφῶν Musin-Pushkin στὴν Halle). Παρὰ τὶς συστάσεις τους, ὁ Κολέττης δὲν εἶχε σταματήσει τὶς παραπάνω συνήθειές του, οἱ ὁποῖες εἶχαν προκαλέσει τὴν ἀπορία ἀλλὰ καὶ τὴν ἀγανακτισμένη ἀντίδραση τῶν παραπάνω πριγκίπων[114].

Ἡ συνέχεια τῶν γεγονότων ἦταν ἡ ἀκόλουθη. Ὁ Tsarevich πῆρε τὸν Κο-

112. Βλ. Helladius, *Status*, ὅ.π., σ. 343-371.
113. *Ὅ.π.*, 346.
114. *Ὅ.π.*, 364-365.

λέττη μαζί του ἀπὸ τὴν Halle στὴ Ρωσία καὶ τὸν σύστησε στὸν I. A. Musin-Pushkin καὶ στὸν Μητροπολίτη Στέφανο. Ἔτσι, ὁ Κολέττης ἐγκαταστάθηκε στὴ Μόσχα καὶ ἐργάστηκε ἐκεῖ ἀρχικὰ ὡς διδάσκαλος. Στὴ συνέχεια φαίνεται ὅτι εἶχε γίνει ἔμπιστος τοῦ Tsarevich, δεδομένου ὅτι τὸν συνόδευε στὰ διάφορα ταξίδια του. Στὰ πλαίσια τῆς καταδίκης καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Tsarevich γιὰ συνωμοσία ἐναντίον τοῦ πατέρα του[115], ἀκολούθησε καὶ ἡ ἀνάκριση τῶν πιθανῶν συνεργατῶν του. Αὐτὸ ὁδήγησε ἀναπόφευκτα στὴν ἀνάκριση τοῦ Κολέττη καὶ στὴν τελικὴ καταδίκη του τὸν Μάρτιο τοῦ 1718 σὲ αὐστηρὴ φυλάκιση στὸ μοναστήρι τοῦ Solovets, γεγονὸς ποὺ ἐκτελέστηκε μὲ καθυστέρηση 4 μηνῶν. Τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1721 ὅμως τὰ παιδιὰ τοῦ πρίγκιπα Cantemir μὲ αἴτησή τους ζήτησαν τὴν ἀποφυλάκιση τοῦ Κολέττη γιὰ νὰ τὸν χρησιμοποιήσουν ὡς διδάσκαλό τους μετὰ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Κοντοειδῆ γιὰ τὸ St. Petersburg ἐξ αἰτίας τῆς τοποθέτησής του στὴ Σύνοδο, γεγονὸς ποὺ τελικὰ ὁδήγησε στὴν ἀποφυλάκιση τοῦ Κολέττη[116]. Στὶς πρῶτες αὐτὲς περιπέτειες τοῦ Κολέττη δὲν γνωρίζουμε ἂν εἶχε ἀναμειχθεῖ ὁ Ἑλλάδιος, ὁ ὁποῖος βρέθηκε τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ στὴ Ρωσία. Αὐτὸ πάντως δὲν εἶναι ἀπίθανο ἂν ἀναλογιστοῦμε τὴν παραπάνω ἀναφορά του στὶς σχέσεις τῶν ἀδελφῶν Musin-Pushkin μὲ τὸν Κολέττη στὴν Halle.

Στὰ μετέπειτα ὅμως προβλήματα τοῦ Κολέττη, ὁ Ἑλλάδιος διὰ μέσου τοῦ ἔργου του *Status* ἔπαιξε σαφῶς σοβαρότερο ρόλο. Καὶ αὐτὸ συνέβη γιατὶ ἡ ἀνάκριση τοῦ Σεραφεὶμ ἀπεκάλυψε στὰ μάτια τοῦ Prokopovich τὴ δράση καὶ ὁρισμένων ἄλλων προσώπων, κυρίως μὲ βάση τὶς πληροφορίες ποὺ εἶχε παραδώσει ὁ Ἑλλάδιος στὸ ἐν λόγῳ ἔργο του. Ἔτσι, σχεδὸν ἀμέσως μετὰ τὴν καταδίκη, τὴν ἐξορία καὶ τὴ φυλάκιση τοῦ Σεραφείμ, συνελήφθησαν καὶ ἄλλα ἄτομα, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸν Αὔγουστο τοῦ 1732 καὶ ὁ Κολέττης. Οἱ συλλήψεις καὶ οἱ ἀνακρίσεις αὐτὲς ἔγιναν ἐξ αἰτίας τῆς δράσης στὴ Ρωσία τοῦ Δομηνικανοῦ Bernardo de Ribera ἢ Ribeira (Βαρκελώνη 1684-Βιέννη 1777), τοῦ ἐπονομαζομένου Ribereta. Ὁ Ribera εἶχε διατελέσει καθηγητὴς τῆς θεολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Cervera καὶ εἶχε διακριθεῖ ὡς σημαντικὸς ἱεροκήρυκας. Τὸ 1727 εἶχε ἐγκατασταθεῖ στὸ St. Petersburg ὡς ἐφημέριος τῆς ἱσπανικῆς πρεσβείας καὶ γραμματέας τοῦ Δούκα τῆς Liria, τοῦ Ἱσπανοῦ πρεσβευτῆ στὴ Ρωσία, τὸ δὲ 1728 εἶχε παραβρεθεῖ στὴ στέψη τοῦ αὐτοκράτορα Πέτρου Β' στὴ Μόσχα. Μεταξὺ τῶν ἄλλων, ὁ Ribera ἐργάστηκε —σὲ συνεργασία καὶ μὲ ἄλλα πρόσωπα (π.χ. μὲ τὸν Γάλλο Ἰανσενιστὴ Jacques Jubé)— γιὰ τὴν περαιτέρω προσέγγιση καὶ πιθανὴ ἐπανένωση τῆς Ὀρθόδοξης μὲ τὴ

115. Γιὰ τὴν ὑπόθεση αὐτή, βλ. μεταξὺ τῶν ἄλλων R. Wittram, *Peter I. Czar und Kaiser. Zur Geschichte Peters des Großen in seiner Zeit*, Bd. II., Göttingen 1964, σ. 346-405. O. F. Kozlov, «Delo Tsarevicha Alekseia», *Voprosy Istorii* 9(1969) 86-92.

116. Βλ. σχετικὰ Chistovich, *Feofan Prokopovich*, ὅ.π., σ. 375-378.

Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία. Εἶναι δὲ γνωστὸ ὅτι τὰ γεγονότα αὐτὰ εἶχαν ἤδη δρομολογηθεῖ ἀρκετὰ νωρίτερα μὲ συγκεκριμένες ἀλλὰ ἀτελέσφορες ἐνέργειες τοῦ Μ. Πέτρου (π.χ. ἀπὸ τὶς ἐπαφές του τὸ 1717 μὲ τοὺς θεολόγους τῆς Σορβόννης). Ὁ Ribera ἐπρόκειτο μάλιστα νὰ χειροτονηθεῖ ἐπίσκοπος γιὰ τὴ διάδοση τοῦ Ρωμαιοκαθολισμοῦ στὴ Ρωσία. Ἀλλὰ οἱ προπαγανδιστικὲς αὐτὲς προθέσεις του προκάλεσαν ἀντιδράσεις στὴ Ρωσία μὲ ἀποτέλεσμα ὁ Ribera νὰ ἀλλάξει διαμονὴ καὶ νὰ ἐγκατασταθεῖ τελικὰ τὸ 1730 στὴ Βιέννη, ὅπου ἐργάστηκε ὡς σύμβουλος στὴν αὐτοκρατορικὴ αὐλή[117]. Ἀνάλογες φιλορωμαιοκαθολικὲς τάσεις στὴ Ρωσία τὴν ἐποχὴ ἐκείνη εἶχαν ἐκφραστεῖ ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη Stefan Iavorskii, τοῦ ὁποίου τὸ προαναφερθὲν ἔργο *Kamen' Very* δημοσιεύτηκε τελικὰ μετὰ τὸν θάνατό του τὸ 1728 μὲ τὴ φροντίδα τοῦ πιστοῦ ὀπαδοῦ του Feofilakt Lopatinskii. Ἡ δημοσίευση αὐτὴ προκάλεσε τὴν ἀντίδραση τοῦ Γερμανοῦ Προτεστάντη θεολόγου J. F. Buddeus, ὁ ὁποῖος ἀπάντησε μὲ τὸ ἔργο του *Epistola apologetica pro ecclesia Lutherana contra calumnias et obtrectationes Stephani Javorscii* [...] (Jena 1729). Ὁ Lopatinskii ἔγραψε ἀμέσως μιὰ ἀπάντηση στὸν Buddeus, ἀλλὰ ὁ Prokopovich, ἔχοντας πλέον τὴν εὔνοια τῆς Αὐτοκράτειρας Ἄννας Ἰβάνοβνας (1730-1740), ἐπέτυχε τὴν ἀπαγόρευση τῶν ἔργων τόσο τοῦ Iavorskii ὅσο καὶ τοῦ Lopatinskii. Στὶς διαμάχες αὐτὲς ἀναμείχθηκε καὶ ὁ Ribera, ὁ ὁποῖος ἔγραψε τὸ ἀκόλουθο ἔργο κατὰ τοῦ Buddeus: *Responsum ant-apologeticum ecclesiae catholicae contra calumniosas blasphemias Joannis Francisci Buddei nomine evulgatas in orthodoxos latinos et graecos, quo Petrae fidei, a Stephano Javorskio, resanensi metropolita ad evertendum Lutheri Pantheon jacta, repetitur ictus* [...] (Viennae, typis M. T. Voigtin, 1731). Τὸ ἔργο αὐτὸ προκάλεσε ἀντιδράσεις τόσο στὴ Δύση (π.χ. ἀπὸ τὸν φίλο τοῦ Buddeus στὸ Tübingen, Ch. M. Pfaff, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ἱσπανικὴ Inquisitio τὸ 1733) ὅσο καὶ στὴ Ρωσία, ὁ δὲ Ribera μὲ τὸ νέο ἔργο του *Echo fidei ab orientali ecclesia Moscoviae personans, romanam vocem vix non ingeminans* [...] (Viennae 1733) προσπάθησε νὰ δικαιολογήσει τὶς προηγούμενες θέσεις του. Μὲ τὸν Ribera εἶχε γνωριστεῖ στὸ παρελθὸν καὶ ὁ Κολέττης, παράλληλα δὲ μετέφρασε τὸ ἔργο του *Responsum* στὰ ρωσικὰ καὶ φρόντισε γιὰ τὴ διάδοσή του στὴ Ρωσία[118]. Τὰ

117. Γιὰ τὸν Ribera, βλ. A. Collel Costa, *Escritores Dominicos del Principado de Cataluña*, Barcelona 1965, σ. 233-236. L. Galmés, «Ribera, Bernardo, OP», *Diccionario de Historia Eclesiástica de España* 3 (Madrid 1973) 2086. Βλ. ἐπίσης τὸ σχετικὸ ἄρθρο στὸ *Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Jöchers Allgemeinem Gelehrten-Lexiko* 6 (Bremen 1819) 1996 καὶ τὸ *Archivo Biográfico de España, Portugal e Iberoamérica*, Microfiche Edition, 796:7-16.

118. Γιὰ τὶς ἐξελίξεις αὐτὲς τότε, βλ. R. Stupperich, «Feofan Prokopović und Johann Franz Buddeus», *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte* 9 [Neue Folge, Bd. 5] (1935) 341-362. E. Winter, *Frühaufklärung*, Berlin 1966, σ. 302-303. I. Smolitsch,

γεγονότα αὐτὰ προκάλεσαν τὴν ἀντίδραση τοῦ Prokopovich, τοῦ παλαιοῦ ἀντιπάλου τοῦ Iavorskii, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἄσκησε ὀξεία κριτικὴ στὸ ἔργο τοῦ Ribera[119] καὶ ἐργάστηκε γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τῶν συνεργῶν του στὴ Ρωσία, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ Κολέττη. Στὸ πλαίσιο αὐτό, οἱ εἰδήσεις τοῦ Ἑλλαδίου ὅτι ὁ Κολέττης δὲν εἶχε καμιὰ ἀπολύτως σχέση μὲ τὸν ἑλληνικὸ χῶρο καὶ ὅτι αὐτὸς εἶχε γεννηθεῖ καὶ ἀνατραφεῖ στὴν Ἰταλία —σὲ συνδυασμὸ καὶ μὲ κάποιες «φιλορωμαιοκαθολικὲς» ἑρμηνευτικές του ἀπόψεις[120]— δημιούργησαν εὔλογα τὴν ἐντύπωση ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ ἕνα εἶδος πράκτορα μὲ Ὀρθόδοξο κάλυμμα ὑπὲρ τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ[121]. Μετὰ ἀπὸ διετεῖς ἀνακρίσεις, τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ ἐκ νέου καταδίκη τοῦ Κολέττη τὸ 1734, ἡ ὁποία κατέληξε στὴν ἐκδίωξή του ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τοῦ παρέδρου τῆς Συνόδου τῆς ρωσικῆς Ἐκκλησίας καὶ στὴ στέρησή του ἀπὸ τὸν τίτλο τοῦ ἀρχιμανδρίτη. Τὸν Ἰούνιο δὲ τοῦ 1735 ἀκολούθησε ἡ καθαίρεση τοῦ Κολέττη ἀπὸ τὸ ἱερατικὸ καὶ τὸ μοναχικό του σχῆμα, ὁπότε αὐτὸς ἔλαβε ξανὰ τὸ λαϊκό του ὄνομα Λιβέριος/Ἐλευθέριος, καὶ ἡ φυλάκισή του μέχρι τὸν θάνατό του τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1738 ἢ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1739[122]. Ἀπὸ τὴ σκοπιά μας, σημαντικὸ εἶναι πάλι ἐδῶ ὅτι ὁ Ἑλλάδιος διὰ μέσου τοῦ ἔργου του *Status* ἔπαιξε μόνον ἔμμεσα ρόλο στὴν ὑπόθεση αὐτή, ὅπως καὶ σ' ἐκείνη τοῦ Σεραφείμ, γεγονὸς ποὺ δείχνει ὅτι, ἂν ζοῦσε, δὲν βρισκόταν τότε στὴ Ρωσία.

Ἀπὸ τὰ προκαταρκτικὰ αὐτὰ στοιχεῖα ποὺ ἀναφέρθηκαν, εἶναι σαφὲς ὅτι ἡ περίπτωση τοῦ Ἑλλαδίου ἀποκαλύπτει γενικὰ μιὰ ἄλλη πτυχὴ τῶν στενῶν ἑλληνορωσικῶν πολιτισμικῶν καὶ λοιπῶν σχέσεων τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Ἐλπίζεται δὲ ὅτι ἡ μελλοντικὴ ἔρευνα, κυρίως σὲ ρωσικὰ ἀρχεῖα[123] ἀλλὰ καὶ σὲ διά-

---

Geschichte der russischen Kirche, Bd. 2, Hrsg. von G. L. Freeze (Forschungen zur osteuropäischen Geschichte, 45), Wiesbaden 1991, σ. 425-428.

119. Βλ. σχετικὰ J. Cracraft, «Feofan Prokopovich: a Bibliography of His Works», *Oxford Slavonic Papers* (N.S.) 8 (1975) 27 (ἀρ. 124).

120. Βλ. Helladius, *Status*, ὅ.π., σ. 346, 359-362. Πρβλ. Chistovich, *Feofan Prokopovich*, ὅ.π., σ. 424-425.

121. Παλαιότερα ὁ Κολέττης εἶχε σχετιστεῖ μὲ τὸν κύκλο τοῦ Μελετίου Τυπάλδου, τοῦ ὁποίου ἡ καθολικὴ ὁμολογία πίστης στὴ Βενετία τὸ 1709 εἶχε προκαλέσει τὴν καταδίκη του ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο τὸ 1712. Ἡ σχέση αὐτὴ τοῦ Κολέττη μὲ φιλοδυτικοὺς κύκλους εἶχε ὁρισμένες «ἀρνητικὲς» ἐπιπτώσεις καὶ γιὰ τὸν ἴδιο. Βλ. σχετικὰ Τ. Ε. Σκλαβενίτη, «Σχόλιο στὴ "δεύτερη" ἔκδοση τῆς Ἐγκυκλοπαίδειας τοῦ Πατούσα (1710)», *Μνήμων* 7 (1978/79) κυρίως στὶς σ. 148-149. Γιὰ τὸν Κολέττη, βλ. ἐπίσης Α. Καραθανάση, «Ἄνθη Εὐλαβείας. Προσέγγιση στὸ χῶρο καὶ τὴν ἐποχή», στὸ *Ἄνθη Εὐλαβείας*, Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη 36, Ἀθήνα 1978, σ. οθ'-πα'.

122. Γιὰ τὴν ὑπόθεση αὐτή, βλ. Chistovich, *Feofan Prokopovich*, ὅ.π., σ. 424-434, 674. B. Titlinov, «Theofan Prokopovich», *Russkii Biograficheskii Slovar'* 25 (1913) 421.

123. Στὸ St. Petersburg (στὰ ἀρχεῖα τῆς Ρωσικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν) σώζεται, παραδείγματος χάριν, ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Robert Erskine (Fond 120/1) ὡς διευ-

φορες ἄλλες πηγές, θὰ ἀποκαλύψει καὶ τὶς ὑπόλοιπες ἄγνωστες πτυχὲς τῆς παρουσίας του καὶ τῶν σχέσεών του μὲ τοὺς ὑπολοίπους Ἕλληνες στὴ Ρωσία στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰώνα.

θυντοῦ τῆς φαρμακευτικῆς ὑπηρεσίας, στὴν ὁποία ἐνδεχομένως νὰ περιέχονται κάποιες εἰδήσεις καὶ γιὰ τὸν Ἑλλάδιο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ πρώτη μου ἐπαφὴ μὲ τὸν πολὺ καλὸ γνώστη τῶν ἑλληνορωσικῶν σχέσεων τὴν ἐποχὴ ἐκείνη μὲ βάση ἀρχειακὸ ὑλικὸ Δρ. Δημήτριο Α. Γιαλαμᾶ, Μορφωτικὸ Σύμβουλο τῆς Ἑλληνικῆς Πρεσβείας στὴ Μόσχα, δὲν ἀπέδωσε καρπούς. Σὲ ἐπιστολή του (18 Ὀκτωβρίου 1996) ὁ κ. Γιαλαμᾶς μὲ πληροφόρησε ὅτι δὲν ἐγνώριζε πρὸς τὸ παρὸν κάτι γιὰ τὴ δράση τοῦ Ἑλλαδίου στὴ Ρωσία, δὲν ἀπέκλεισε ὅμως τὸ γεγονὸς νὰ ὑπάρχουν κάποια στοιχεῖα σὲ διάφορα ρωσικὰ ἀρχεῖα (π.χ. στὸ Tsentral'nyi Gosudarstvennyi Arkhiv Drevnikh Aktov). Γιὰ τὰ ρωσικὰ ἀρχεῖα σὲ σχέση μὲ τὴν Ἑλλάδα γενικά, βλ. Κ. Κ. Παπουλίδη, «Ἡ σημασία τῶν ἀρχείων τῆς Ρωσίας γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία», *Βαλκανικὰ Σύμμεικτα* 5-6 (1993/94) 165-196.